

*«Στη Σκιά του Μουσείου»: Μνημεία, Μνήμες και Πολιτικές Συγκρότησης του
Παρόντος στη ‘Συνοικία Μακρυγιάννη’ ».*

Επιβλέπουσα: Ελεάνα Γιαλούρη
Τριμελής επιτροπή: Ελεάνα Γιαλούρη
Ειρήνη Τουνταςάκη
Νίκη Μαρωνίτη

Αθήνα 2012

Σοφία Φραγκουλοπούλου /AM5210 Μο08

Περιεχόμενα

Κατάλογος εικόνων.....	3
1. Εισαγωγή.....	4
2. Μεθοδολογικά ζητήματα.....	6
3. Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς.	
3.1. Το παγκόσμιο και το εθνικό.....	8
3.2. Η διαλεκτική της μνήμης και της λήθης.....	11
4. «Στη σκιά του Νέου Μουσείου Ακρόπολης»: το εθνικό και το τοπικό στη «συνοικία Μακρυγιάννη».....	14
4.1. Η ανασκαφή και οι πολυκατοικίες της δεκαετίας του 1960 ως «αποκείμενα» της εθνικής συνείδησης.....	15
4.2. Τα κτίρια επί της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου: το νεωτερικό πρόταγμα της «ολότητας» και η μετουσίωση του λόγου περί «ανάπτυξης» στη διαχείριση της νεότερης πολιτισμικής κληρονομιάς.....	24
4.3. Το κτίριο Βάιλερ: «η μάχη του Μακρυγιάννη στους σοβάδες».....	30
4.4. Σε ποιόν ανήκει το παρελθόν; Η μνήμη της ιστορίας και η «από τα κάτω» πρόσληψή της.....	33
5. Συμπεράσματα	38
6. Βιβλιογραφία.....	41

Κατάλογος εικόνων

Εικ.1 Περιοχή επιτόπιας έρευνας. (Σύνθεση χάρτη: Τ.Π.).....	4
Εικ.2 Η ανασκαφή στο οικόπεδο Μακρυγιάννη. Λήψη από ΝΑ (Πηγή: Ελευθεράτου 2006: 8).....	15
Εικ.3 Ελευθεροτυπία 26.3.2004.....	16
Εικ.4 Οδός Χατζηχρήστου 2003. Λήψη από ΝΑ. (Πηγή: φωτογραφικό αρχείο κατοίκου Α.Β.).....	20
Εικ.5 Οδός Χατζηχρήστου μετά την κατεδάφιση των πολυκατοικιών. Νότια όψη ΝΜΑ. Λήψη από ΝΑ. (Πηγή: Monumenta).....	21
Εικ.6 Διατηρητέο κτίσμα στη συμβολή των οδών Χατζηχρήστου και Μακρυγιάννη (Πηγή: MONumENTA).....	21
Εικ.7 Διατηρητέο κτίσμα στη συμβολή των οδών Χατζηχρήστου και Μητσαίων (Πηγή: tvxs 03/06/2009).....	22
Εικ.8 Μεσοπολομεμικό κτίσμα στον αριθμό 17 της Διονυσίου Αεροπαγίτου (Πηγή: http://areopagitou17.blogspot.com/).....	25
Εικ.9 Νεοκλασικό κτίσμα στον αριθμό 19 της Διονυσίου Αεροπαγίτου (Πηγή: MONumENTA).....	25
Εικ.10 Σατυρικό σχόλιο της αντιμετώπισης των αρχαίων αλλά και των νεότερων μνημείων στην περιοχή του Μακρυγιάννη από την πολιτική ηγεσία (Λιάπης, Υπουργός Πολιτισμού και Ζαχόπουλος, Γενικός Γραμματέας Υπουργείου Πολιτισμού) και τον Διευθυντή του Μουσείου (Πηγή: Athens voice,2007).....	25
Εικ.11 Η πολεοδομική πρόταση των Κλεάνθη-Schaubert για την πόλη των Αθηνών του 1833 (Πηγή: Κ. Μπίρης, [1966], 1995 <i>Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα</i> , Αθήνα, Μέλισσα).....	27
Εικ.12 Το πολεοδομικό σχέδιο του Leon von Klenze του 1834 (Πηγή: Κ. Μπίρης, [1966], 1995 <i>Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα</i> , Αθήνα, Μέλισσα).....	27
Εικ.13 Χάρτης του J.A. Kaupert που απεικονίζει την Αθήνα και τα περίχωρα στα 1875 (Πηγή: portal «Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών» ΕΙΕ).....	28
Εικ.14 Φωτογραφική απεικόνιση του F. Boissonnas της περιοχής νότια της Διονυσίου Αεροπαγίτου στα 1903 (Πηγή: portal «Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών» ΕΙΕ).....	28

Ειδικότερα, το κτήμα, που δόθηκε στον πολιτικό Ι. Μακρυγιάννη ως δείγμα αναγνώρισης της συμμετοχής του στην εξέγερση του 1821, καταλάμβανε την περιοχή νότια της Ακρόπολης και έφτανε μέχρι τον αρχαίο ναό του Ολυμπίου Διός και το σημερινό Ζάππειο. Η κατοικία του ήταν κοντά στη γωνία των σημερινών οδών Μακρυγιάννη και Αθανασίου Διάκου (Βουγιούκα-Μεγαρίδης, τ.Β'1990:16). Μετά τη διάνοιξη και κατασκευή της οδού Αθηνών-Φαλήρου (Λεωφόρος Συγγρού) στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα (Βουγιούκα-Μεγαρίδης, 1990 τ.Β':326), αλλά και την παραχώρηση τμήματός της στα νότια «σε κάποιον Χρυσάκη επί Όθωνα ή επί Γεωργίου του Α'» (σύμφωνα με τη μαρτυρία του κατοίκου Α.Β.) η έκταση της «συνοικίας Μακρυγιάννη» περιορίστηκε και κατέληξε να οριοθετείται από τέσσερις μόνο δρόμους: την ίδια την οδό Στρατηγού Ι. Μακρυγιάννη στα ανατολικά, την οδό Μητσαίων στα δυτικά, την οδό Χατζηχρήστου στα νότια και την οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου στα βόρεια².

Η επιλογή της συγκεκριμένης περιοχής για εθνογραφική έρευνα οφείλεται εν μέρει στα ακαδημαϊκά και επαγγελματικά μου ενδιαφέροντα και εν μέρει στις προσωπικές μου εμπειρίες από τη συναναστροφή με κατοίκους και επαγγελματίες της περιοχής. Με το ίδιο το Νέο Μουσείο Ακρόπολης (NMA εφεξής) είχα εμπλακεί μόνο εμμέσως και σε ένα βαθμό ακούσια όταν το 1996, ως πρωτοετής φοιτήτρια του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, συμμετείχα στην ανασκαφή των θεμελίων του νέου κτιρίου, που είχε ήδη χωροθετηθεί στην περιοχή του Μακρυγιάννη, προκειμένου να εξοικειωθώ με το πεδίο της αρχαιολογικής σκαπάνης. Οι αναμνήσεις που μου άφησε το συγκεκριμένο αρχαιολογικό πεδίο είναι λιγοστές, καθώς ως «πρωτάκι» είχα ρόλο επικουρικό στις μετρήσεις, καταγραφές, αποτυπώσεις, φωτογραφήσεις και τεκμηρίωση των ευρημάτων με αποτέλεσμα κάποιες λιγοστές φωτογραφίες από εκείνη την εποχή να αποτελούν τα μοναδικά υλικά τεκμήρια της ενασχόλησής μου με τον χώρο, όπου 13 χρόνια αργότερα εγκαινιάστηκε το νέο μουσείο. Έκτοτε, επισκέφθηκα πολλές φορές την περιοχή. Φίλοι και φίλες, αλλά και συνάδελφοι, που είτε μετακόμισαν στους γύρω δρόμους από το μουσείο, είτε βρήκαν σε αυτό εργασιακή απασχόληση, μιλούσαν για το μουσείο και την «αλλαγή» που η ανοικοδόμησή του έφερε στην περιοχή.

Έτσι, ξεκινώντας την επιτόπια έρευνα, θεωρούσα, ότι το NMA, ο νέος σταθμός του μετρό «Ακρόπολη», οι πεζοδρομήσεις της περιοχής γύρω από αυτό, οι καφετέριες, η νυχτερινή ζωή, η γειτνίαση με το διοικητικό και εμπορικό κέντρο της πρωτεύουσας, η εγγύτητα με τις αρχαιότητες των λόφων της Ακρόπολης, της Πνύκας και του Φιλοπάππου είχαν βαρύνουσα σημασία στην ευρύτερη «αναβάθμιση» της περιοχής, καθώς και στην καθημερινότητα των κατοίκων, αναπαράγοντας πρακτικές και νοήματα που φέρνουν την κυρίαρχη εθνική ρητορική στο προσκήνιο. Η αρχική υπόθεση εργασίας εστίαζε στη διερεύνηση των τρόπων εγγραφής του NMA στο «συλλογικό φαντασιακό». Αισθανόμουν με άλλα λόγια, ότι στις συζητήσεις με τους κατοίκους και εργαζόμενους θα άκουγα μόνο ή κυρίως για το νέο μουσείο. Κάτι που δεν έγινε, καθώς από αυτές τις συζητήσεις προέκυψαν αντικρουόμενες εννοιολογήσεις των επεμβάσεων στον αστικό ιστό, διαφορετικοί τρόποι πρόσληψης και σημασιοδότησης της περιοχής, πολλαπλά στρώματα βιωμένης μνήμης και

² Η οδός Μητσαίων πήρε το όνομά της από τα αδέρφια Ιωάννη-Καστρίτη και Σταμάτη Μήτσα, αγωνιστές και οι δύο του 1821 και η οδός Χατζηχρήστου από τον Χατζή-Χρήστο ή Χατζή-Χρήστο Δάγκοβιτς, έτερο αγωνιστή του 1821 με καταγωγή από το Βελιγράδι (Βουγιούκα-Μεγαρίδης, 1990 τ.Β':59, 435). Τέλος, η οδός Διονυσίου Αρεοπαγίτου έλαβε το όνομά της από τον πρώτο επίσκοπο και πολιούχο των Αθηνών, τον Άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, μέλος του Αρείου Πάγου, που ασπάστηκε το χριστιανικό δόγμα μετά τη διδασκαλία του Αποστόλου Παύλου τον 1^ο αι.μΧ. (Βουγιούκα-Μεγαρίδης, 1990 τ.Α':227).

διαφορετικές εμπειρίες εξαρτώμενες από τη διάδραση με το φυσικό και δομημένο περιβάλλον της ευρύτερης περιοχής. Οι συζητήσεις κατέδειξαν ότι η κοινωνική ζωή με το να είναι σύνθετη, αντιφατική και πολυσχιδή, προκαλεί αμφιβολίες και ρήγματα σε στερεοτυπικές και μονοσήμαντες αντιλήψεις που έχουν παγιωθεί στον κυρίαρχο λόγο. Ως εκ τούτου, καθώς η έρευνα προχωρούσε και οι όψεις του κοινωνικού αποκαλύπτονταν σε επάλληλα στρώματα, τα ερωτήματά μου μετατοπίστηκαν από το μουσείο στη γειτονιά και από τα μνημεία στις μνήμες των κατοίκων, αναγνωρίζοντάς τους ως φορείς της δικής τους προσωπικής ιστορίας αλλά και συν-δημιουργούς της δημόσιας ιστορίας στην οποία μετέχουν.

Στις συζητήσεις αυτές εστίασα σε μια σειρά από ζητήματα. Ειδικότερα, με απασχόλησε πώς τα υποκείμενα από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες βιώνουν το κοινωνικό γίγνεσθαι και συμμετέχουν με τη δράση τους σε αυτό. Πώς αντιλαμβάνονται και βιώνουν τη συνοικία στην οποία διαμένουν ή/και εργάζονται. Πώς προσδιορίζουν την ταυτότητά τους σε σχέση με τα υλικά πολιτισμικά κατάλοιπα αλλά και τις μνήμες τους από τα ιστορικά γεγονότα που έλαβαν χώρα εκεί. Πώς εννοιολογούν τις νεώτερες επεμβάσεις στον πολεοδομικό ιστό αλλά και τις αναπαραστάσεις αυτών. Πώς διαθλώνται αυτές οι επεμβάσεις μέσα από τον ημερήσιο τύπο. Ακόμα, με ενδιέφερε να εξετάσω εάν έρχεται σε αντίθεση η κυρίαρχη εθνική μνήμη με τη συλλογική και κατά πόσο επηρεάζεται η μεταξύ τους σχέση καθώς η καθημερινότητα είναι ανοιχτή, αναπάντεχη και ανατρεπτική προσφέροντας ένα ευρύ φάσμα αξιολογήσεων και ερμηνειών μέσα από ποικίλλες πρακτικές και δράσεις. Επίσης, με απασχόλησε σε ποιο βαθμό η παγκόσμια συνθήκη της πολιτισμικής κληρονομιάς συμβαδίζει με τις επιδιώξεις σε τοπικό επίπεδο όσων διαμένουν/εργάζονται στην περιοχή. Και τέλος, ασχολήθηκα με τους τρόπους, που βιώνεται, παράγεται και εν τέλει αναπαράγεται η «συνοικία Μακρυγιάννη». Τα παραπάνω ερωτήματα επεχείρησα να διερευνήσω αντλώντας από θεωρίες σχετικές με την πρόσληψη, τη χρήση και τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς, της μνήμης και της λήθης καθώς και του υλικού πολιτισμού. Θεωρίες που απασχολούν ερευνητικά όσους δραστηριοποιούνται στα πεδία της κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας, της κοινωνικής και προφορικής ιστορίας, της θεωρίας της αρχαιολογίας, της κριτικής μουσειολογίας, της θεωρίας των ιδεών, της συγκριτικής λογοτεχνίας, και τέλος της θεωρίας της αρχιτεκτονικής και του πολεοδομικού σχεδιασμού.

2. Μεθοδολογικά ζητήματα.

Οι συζητήσεις – συνεντεύξεις ξεκίνησαν από οικεία πρόσωπα από τον ευρύτερο φιλικό, ακαδημαϊκό και επαγγελματικό μου περίγυρο και ακολούθως επεκτάθηκαν με τη «μέθοδο της χιονοστιβάδας». Με άλλα λόγια, ο ένας με σύστηνε στον άλλο, με αποτέλεσμα να διευρυνθεί κατά πολύ το αρχικό δείγμα πληροφορητών. Πιο αναλυτικά, συνομίλησα με κατοίκους, που γεννήθηκαν και διαμένουν μέχρι σήμερα στην περιοχή, με άλλους που εγκαταστάθηκαν στη δεκαετία του 1960 για επαγγελματικούς κυρίως λόγους καθώς και με μερικούς που αν και μεγάλωσαν στην περιοχή, δεν διαμένουν πια εκεί. Τέλος, συνομίλησα με πρώην και νυν εργαζόμενους στο νέο μουσείο, στην Εταιρεία Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας (Ε.Α.Χ.Α. εφεξής) καθώς και με ιδιοκτήτες καταστημάτων υγειονομικού ενδιαφέροντος στην οδό Μακρυγιάννη. Από τις δεκαέξι (16) συνεντεύξεις που πραγματοποίησα, προκύπτει ότι, οι πληροφορητές δεν αποτελούν μια ομοιογενή κατηγορία: οι τρόποι πρόσληψης και χρήσης της εν λόγω συνοικίας είναι μια συνάρτηση παραγόντων όπως η ηλικία, το φύλο, ο χρόνος εγκατάστασης, η οικογενειακή κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο και η κοινωνικοοικονομική θέση. Από το εν λόγω δείγμα προκύπτουν κάποια σχετικά ενδιαφέροντα δημογραφικά

στοιχεία. Ενδεικτικά, να αναφέρω ότι το κοινωνικό προφίλ της πλειοψηφίας των συνομιλητών ανήκει στη μεσαία τάξη (έμποροι, υπάλληλοι, εκπαιδευτικοί). Το 75% του συνολικού δείγματος είναι γυναίκες. Από το συνολικό δείγμα το 62,5% τοποθετείται ηλικιακά ανάμεσα στα 30-50. Το δείγμα των ερωτηθέντων άνω των 61 ετών προσεγγίζει το 31%. Το 62,5% του συνολικού δείγματος διαθέτουν πτυχίο πανεπιστημιακής σχολής, ενώ το 37,5% είναι κάτοχος μεταπτυχιακού ή/και διδακτορικού διπλώματος σπουδών. Το 43,5% γεννήθηκε και ζει έως σήμερα στην ευρύτερη περιοχή στα νότια της Ακρόπολης (από τη Διουνυσίου Αρεοπαγίτου και την Πλάκα στα βόρεια έως την πλατεία στον πεζόδρομο της Ολυμπίου στο Κουκάκι στα νότια και από την οδό Μακρυγιάννη στα ανατολικά έως τον λόφο του Φιλοπάλλου στα δυτικά). Το 31% των συνομιλητών ήρθαν στην περιοχή για να εργαστούν (εσωτερικοί μετανάστες δεκαετίας 1960, εργαζόμενοι στο ΝΜΑ, στην Ε.Α.Χ.Α. και στα εμπορικά καταστήματα) και από αυτούς μόνο το 12,5% διαμένει στην περιοχή. Ένα ποσοστό 18,7% επέλεξε την περιοχή ως χώρο μόνιμης κατοικίας μετά τα πρόσφατα έργα ανάπλασης για να την εγκαταλείψει το 2010 λόγω της οικονομικής κρίσης και της συνακόλουθης αδυναμίας πληρωμής των υψηλών ενοικίων. Τέλος, το 43,5% των ερωτηθέντων έχουν σπουδάσει ή/και εργαστεί στο εξωτερικό για μεγάλο χρονικό διάστημα. Για τις ανάγκες της εργασίας χρησιμοποιούνται ψευδώνυμα για λόγους προστασίας της ανωνυμίας των πληροφορητών.

Καθ' όλη τη διάρκεια της εθνογραφικής απόπειρας προσπάθησα να ανιχνεύσω και να αναζητήσω τους παράγοντες εκείνους που υφίστανται τόσο στις αφηγήσεις των πληροφορητών μου, όσο και στα ημερήσια δημοσιεύματα στον αθηναϊκό Τύπο που παρακολούθησα από το 1996 έως το 2012, αλλά και στη δικιά μου γραφή και αναπαράσταση της πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, με απασχόλησε εάν και κατά πόσο το σύνολο των περιοριστικών κοινωνικών κανόνων και συμβάσεων, διαπλέκονται και διαντιδρούν με την άντληση αλλά και την ταυτόχρονη δημιουργία νοημάτων από κοινές εννοιολογικές δεξαμενές. Κατά πόσο η χρήση των εκφραστικών συμβάσεων εμπλέκεται στην ταυτόχρονη χρησιμοποίηση από αυτές. Επίσης, με ενδιέφερε η ανίχνευση των αποχρώσεων της ένταξης σε συγκεκριμένες παραδόσεις, επιστημονικά πεδία και σχολές σκέψης, και τέλος η βαρύτητα των σχέσεων εξουσίας και της ίδιας της ιστορικής αλλαγής που διέπουν όλους τους παραπάνω περιορισμούς και επηρεάζουν όλους τους εμπλεκόμενους: παρατηρητές και παρατηρούμενους (Clifford και Marcus: εισαγωγή).

Οι συνεντεύξεις, που μαγνητοφωνήθηκαν, δομήθηκαν γύρω από ενδεικτικές ερωτήσεις, βάσει ενός οδηγού ημιδομημένων συνεντεύξεων, με κεντρικό άξονα την αφήγηση ζωής (βλ. Thompson 2002: 371-385). Η επιλογή αυτή, που χρησίμευσε ως ένας σχηματικός οδηγός, συνέβαλε στην αποτύπωση της μακράς διαδικασίας της αλλαγής της συνοικίας σε συνάφεια με τις ατομικές αλλά και ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, άλλοτε προς «το καλό» και άλλοτε προς «το κακό» για την περιοχή, όπως κάποιοι πληροφορητές ισχυρίστηκαν. Σε αυτό το σημείο να αναφερθώ μόνο εν συντομία στις αλλαγές στο χώρο και ειδικότερα στις αλλαγές στην τοπογραφία που επηρέασαν τις ζωές των κατοίκων/εργαζομένων και αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Ειδικότερα, η περιοχή φαίνεται να επηρεάζεται από το κύμα του πολιτισμικού σχήματος της αστυφιλίας³ των δεκαετιών του 1950 και 1960 καθώς και από την ολοένα και αυξανόμενη τουριστική σύνδεσή της με τα μνημεία στους παρακείμενους λόφους της Ακρόπολης, της Πνύκας και του

³ Από την αφήγηση ζωής εσωτερικών μεταναστριών. Μάρθα: «[...] εμείς ήρθαμε εδώ το '61 από την επαρχία. Εξαιτίας επαγγελματικών λόγων. Τότε χιζόταν η μια πολυκατοικία μετά την άλλη. Ήρθαμε και δουλέψαμε θυρωρείο. [...] κάθε Σάββατο πηγαίναμε σινεμά. Η περιοχή είχε πέντε. Τώρα δεν έχει ούτε ένα. [...] Οι δρόμοι είχαν χώμα και τα παιδιά έπαιζαν έξω. Πέρασαν οι μικροπωλητές και διαφήμιζαν την πραγματεία τους: ψάρια, ζαρζαβατικά, φρούτα. Μετά ήρθαν τα σουπερ μάρκετ. Μέχρι και πάγος ερχόταν στα σπίτια. Μετά πήραμε ψυγείο».

Φιλοπάππου. Στο πλαίσιο της τουριστικής ανάπτυξης της περιοχής πραγματοποιούνται στη δεκαετία του 1950 οι διαμορφώσεις του περιπάτου της Ακρόπολης με την πλακόστρωση σε σχέδια Πικιώνη καθώς και η διάνοιξη και η ασφαλίστευση (στα 1955) της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου για τη διευθέτηση της κίνησης των τουριστών. Η ταχύτατη ανέγερση πολυκατοικιών⁴ που κορυφώθηκε με τις αντιπαροχές στην επόμενη δεκαετία, η καθιέρωση των πολυκαταστημάτων και των καφετεριών στις δεκαετίες του 1970 και 1980, και τέλος, το κύμα φυγής των κατοίκων από το κέντρο προς τα προάστια αλλάζουν βαθμιαία τη φυσιογνωμία, την πληθυσμιακή σύσταση και τη χρήση της μικρής συνοικίας. Στη δεκαετία του 1990 αποφασίζεται η σημερινή χωροθέτηση (1993) της στάσης του μετρό στην οδό Μακρυγιάννη, ενώ ιδρύεται και η Ε.Α.Χ.Α. (Φ.Ε.Κ.909/β/15.10.1997), η οποία και αναλαμβάνει να συστηματοποιήσει τη διακίνηση στον αστικό χώρο της ευρύτερης περιοχής με τη δημιουργία περιπάτου γύρω από τα «προεξάρχοντα μνημεία» (Γαλάνη 2001: 5). Το εν λόγω σχέδιο, το οποίο χωρίζεται σε περιοχές δράσης, περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την πεζοδρόμηση των οδών Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Μακρυγιάννη και υλοποιείται γύρω στα 1997 και 2001 αντίστοιχα. Τέλος, οι επεμβάσεις στην περιοχή κορυφώνονται με την ανέγερση (2003-2007 περίπου) και εγκαίνιαση (2009) του ΝΜΑ⁵ πλησίον του επονομαζόμενου κτηρίου Βάιλερ⁶.

Εν συνεχεία, προτού συζητήσουμε διεξοδικά τη μελέτη περίπτωσης, θα επιχειρήσω να συζητήσω τις έννοιες του «παγκόσμιου» και του «τοπικού» και το ρόλο που διαδραματίζουν στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς θέτοντας το ευρύτερο πλαίσιο της έρευνας για τα μνημεία της υπό μελέτης περιοχής σε συνδυασμό με τις μνήμες των ίδιων των υποκειμένων. Ποια μνημεία λογίζονται ως τόποι πολιτιστικής κληρονομιάς; Συμμετέχουν ισότιμα στη συγκρότηση της ιστορικής αφήγησης; Ποιες είναι οι «από τα πάνω» πολιτικές αξιοποίησής τους και πώς αυτές οι επιλογές συνομιλούν με τις «από τα κάτω» προσλήψεις και βιωμένες μνήμες; Συγκρούονται οι κυρίαρχες μνήμες με τις συλλογικές ή/και τις ατομικές ή συνομιλούν και διαπλέκονται καθώς τα νοητικά σχήματα και η κοινωνική σημασία των συμβάντων διαρκώς αλλάζουν;

3. Η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς.

3.1. Το παγκόσμιο και το εθνικό.

Η συζήτηση γύρω από την πολιτισμική κληρονομιά δεν είναι καινούργια. Από τα τέλη του 18^{ου} και καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα με τη σύσταση των πρώτων εθνών-κρατών η διαφύλαξη, η διάσωση, η τεκμηρίωση και η διαβίβαση των πολιτισμικών καταλοίπων στις επόμενες γενιές ήταν ζήτημα αποκλειστικά της κρατικής μέριμνας, προκειμένου να συγκροτηθεί ενιαία η εθνική συνείδηση (Rowlands 2002: 108, Tilley 2006:501,503). Η εθνική ιδεολογία κάνοντας χρήση της υλικής και άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς, των μύθων, των συμβόλων και των παραδόσεων έθεσε τα

⁴ Από την αφήγηση ζωής ηλικιωμένων κατοίκων : Γιώργος: «Η γειτονιά δεν είχε πρόσφυγες (μικρασιάτες). Τότε ήταν όλα χωράφια. Ακόμα και στα Δεκεμβριανά η περιοχή ήταν γεμάτη τσοκουκνίδες και κατέβαιναν από του Φιλοπάππου οι κατοίκες και έβοσκαν. Διγυστά σπίτια με κεραμίδια κτίστηκαν τις δεκαετίες 1920- 1930. Η πρώτη πολυκατοικία που χτίστηκε στην περιοχή ήταν στην οδό Στρατηγού Κοντούλη 14. Της Ένωσης Συντακτών. Το 1954. Και μάλιστα υπήρχε και στάση του τραμι, που λεγόταν «η πολυκατοικία». Επί Καραμανλή άλλαξε η Αθήνα. Αρχισαν να κτίζονται αυτά τα εκτρώματα και έγινε έτσι όπως έγινε. [...] Η μεγάλη καταστροφή έγινε επί χούντας».

⁵ Από την αφήγηση ζωής μόνιμης κατοίκου . Τασία: «[...] Μέχρι το 1975-1980 η οδός Μακρυγιάννη ήταν σε μεγάλη ύφεση. Ένα μπακαλικάκι είχε. Εδώ δεν υπήρχε τίποτα. Η μεγάλη αλλαγή έγινε με το μουσείο».

⁶ «Το πρώτο Στρατιωτικό Νοσοκομείο των Αθηνών, οικοδομήθηκε απέναντι από την οικία του στρατηγού Μακρυγιάννη, στους νότιους πρόποδες της Ακρόπολης, μεταξύ των ετών 1834-1836, βάσει σχεδίων του Βαυαρού στρατιωτικού μηχανικού Wilhelm von Weiler, ο οποίος εμπνεύστηκε τη σύνθεσή του από τον Γερμανικό Νεο-Ρομαντισμό (Rundbogenstil). Το αρχικό κτίριο υπέστη ριζική ανακαίνιση το 1899. Μετά από έναν αιώνα λειτουργίας, παραχωρήθηκε το 1930 στη χωροφυλακή και απετέλεσε, μεταξύ των άλλων, πεδίο αιματηρών συγκρούσεων κατά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου 1944. Το 1977 περιήλθε στο Υπουργείο Πολιτισμού και αποτελεί έκτοτε τμήμα της λύσης που επιλέχθηκε για να στεγαστεί το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης». (Πηγή: χ.σ., χ.ημ. ΕΙΕ)

κριτήρια ταξινόμησης ενός λαού σε έθνος και υπέδειξε με αυτόν τον τρόπο την ταύτιση με την εθνική «φαντασιακή κοινότητα» (Hobsbawm [1990] 1994:58,129 και Anderson 1997: 26). Η χρήση της πολιτισμικής κληρονομιάς επενέργησε ως μέσο κατασκευής ενός αρραγούς εθνικού εαυτού και ταυτόχρονα ως πεδίο εθνικής διάκρισης από τους «άλλους».

Τα πράγματα όμως αλλάζουν προϊόντος του 20^{ου} αιώνα. Ιστορικά γεγονότα όπως το Ολοκαύτωμα, τα κινήματα ανεξαρτησίας των αποικιοκρατούμενων χωρών, η λήξη του απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική, το τέλος των λατινοαμερικάνικων δικτατοριών και η πτώση του τείχους του Βερολίνου σηματοδοτούν την έναρξη των κριτικών συζητήσεων για τις επίσημες εκδοχές της «Ιστορίας» και αναδεικνύουν καταπιεσμένες «από τα κάτω» μνήμες (Nora 2002:1). Η «απομάγευση» του κόσμου συνέβαλε στην απομυθοποίηση του προτάγματος της «προόδου» του 19^{ου} αιώνα, στη διαφύλαξη της μνήμης για τις επερχόμενες γενιές καθώς και στην επανανάγνωση του παρελθόντος από τις νεοεμφανιζόμενες ταυτότητες μειονοτικών πληθυσμών αλλά και χειραφετημένων κοινωνικών ομάδων. Η ανάδυση «από τα κάτω» συγκρουσιακών πολλές φορές ιστοριών, πραγματοποιήθηκε με τη συνδρομή των υλικών καταλοίπων της πολιτισμικής κληρονομιάς σε μια προσπάθεια «αποκατάστασης» της συλλογικής μνήμης και επαναπροσδιορισμού των συλλογικών ταυτοτήτων.

Καθώς οι εθνικές ταυτότητες διεκδικούνται, επαναπροσδιορίζονται και αλλάζουν οι «πολιτισμικές κληρονομίες» πολλαπλασιάζονται και κατοχυρώνονται μέσω της εθνικής και της διεθνούς νομοθεσίας. Ειδικότερα, σύμφωνα με το κείμενο της διεθνούς συνθήκης της Unesco του 1972 η παγκόσμια προστατευόμενη από την κείμενη νομοθεσία πολιτισμική κληρονομιά, ορίζεται ως το σύνολο των μνημείων, των κτιρίων και των τοποθεσιών, τα οποία παρουσιάζουν παγκόσμιο ενδιαφέρον για λόγους ιστορικούς, αισθητικούς, επιστημονικούς, εθνολογικούς ή ανθρωπολογικούς⁷. Στην πράξη όμως τα πράγματα δε είναι τόσο ξεκάθαρα, όσο ο ανωτέρω ορισμός υπαινίσσεται. Ο προβληματισμός που αναπτύσσεται, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1980 και εξής και αφορά στην απόδοση πατρότητας καθώς και στη συνεπακόλουθη διεκδίκηση της ιδιοκτησίας των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος, αν και γίνεται πολλές φορές με όρους ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Rowlands 2002:107), ωστόσο εντάσσεται σε μια ευρύτερη συζήτηση, πολλές φορές αμφίσημη και για αυτό συγκρουσιακή, που αφορά στα μνημεία, στους μνημειακούς χώρους, στην ιστορία και εν γένει στο παρελθόν. Η διαμάχη αυτή εκφράζεται στις πολιτικές ταυτότητας και στις διεκδικήσεις για τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς (Γιαλούρη 2010: 349).

Η κυριαρχία επί της πολιτισμικής κληρονομιάς ως αντίβαρο σε ένα διαρκώς αβέβαιο παρόν ευνοεί την άνθιση ενός «πολιτισμικού φονταμενταλισμού» από τη δεκαετία του 1990 και εξής (Rowlands 2002: 105), με αποτέλεσμα το «εθνικό» να αντιμάχεται το «παγκόσμιο». Ενίοτε, δηλαδή, τα μνημεία ικανοποιούν την αναγκαία συνθήκη

⁷ Σε ελεύθερη μετάφραση από τα αγγλικά: «Μνημεία: αρχιτεκτονήματα, έργα μνημειακής γλυπτικής και ζωγραφικής, στοιχεία ή ακίνητα μνημεία αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, επιγραφές, καταλύματα σε σπηλιές και συνδυασμοί στοιχείων που έχουν εξαιρετικά μεγάλη αξία σε παγκόσμιο επίπεδο για λόγους ιστορικούς, αισθητικούς ή επιστημονικούς». [...] «Τοποθεσίες: έργα ανθρώπινα ή έργα που συνδυάζουν τον ανθρώπινο και τον φυσικό παράγοντα, και τόποι/περιοχές συμπεριλαμβανομένων και των αρχαιολογικών χώρων, τα οποία ενέχουν παγκόσμια αξία για λόγους ιστορικούς, αισθητικούς, εθνολογικούς ή ανθρωπολογικούς» (πηγή: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext>).

παραγωγής και αναπαραγωγής του εθνικού πολιτισμού, δημιουργώντας όρια και αποκλεισμούς ως ένα είδος αντίρροπης τάσης στην απειλητική συνθήκη μιας ισοπεδωτικά ομοιόμορφης παγκοσμιοποίησης. Σε άλλες περιπτώσεις το «εθνικό» έρχεται σε αντιδιαστολή με το «τοπικό», όταν τα μνημεία και οι μνήμες αποτελούν τμήμα της κρατικής ιδεολογίας, παραγνωρίζοντας μειονότητες (περίπτωση των Ισραηλινών, βλ. Silberman 1990), ή όταν παραλείπονται πολιτισμικές περίοδοι, που δεν αναδεικνύουν την καταγωγική σύνδεση με μια κυρίαρχη πατρογονική εστία πολιτισμού (λόγου χάρη περίπτωση καταστροφής ενός μουσουλμανικού τεμένους από τους Hindu σε θέση ύπαρξης ενός αμφισβητούμενου προγενέστερου ινδουϊστικού τεμένους στην Ayodhya, στο Bernbeck και Pollock 1996:138).

Η ιδεολογική χρήση της αρχαιολογικής σκαπάνης συνέβαλλε και εξακολουθεί να συμβάλλει καθοριστικά στην πραγμάτωση της αδιάκοπης σύνδεσης ενός μυθικού παρελθόντος (“chosen people”) με το παρόν, χρησιμοποιώντας ως «τεκμήρια» τα υλικά πολιτισμικά κατάλοιπα, ιδιαίτερα σε περιοχές του πλανήτη, που οι πολιτικές διεκδικήσεις βρίσκονται σε διαρκή ένταση, όπως λόγου χάρη στην Κύπρο (Knapp και Αντωνιάδου 2006: 59) ή στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη (Silberman 1990:99). Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, συγκεκριμένες εκδοχές της «εθνικής» ταυτότητας παγιώνονται διαμέσου ιδεολογημάτων αλλοιώνοντας την ποικιλομορφία και την ιστορική πολυπλοκότητα, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της νεωτερικής πρόσληψης του πολιτισμικά «ιδιαιτέρου» αρχαιοελληνικού παρελθόντος και έχει ως αποτέλεσμα την παγίωσή του ως κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος (Πλάντζος 2009α: 105).

Πέραν του ενδιαφέροντος σε επίπεδο εθνικό, η «ανακάλυψη» αυτή του παρελθόντος τόσο «από τα πάνω», όσο και «από τα κάτω» αποκομίζει και διεθνή οφέλη που εξαργυρώνονται τόσο οικονομικά (ξένες αρχαιολογικές σχολές, διεθνείς χρηματοδοτήσεις, τουρισμός), όσο και πολιτικά (εγκαθίδρυση κυριαρχίας). Ως εκ τούτου η χρήση της αρχαιότητας και του παρελθόντος ενέχει τη θέση συμβολικού κεφαλαίου που ανταλλάσσεται ενίοτε με πολιτικό ή οικονομικό όφελος (Hamilakis & Yalougi 1995: 119, 127) και ταυτόχρονα αποτελεί ένα κατεξοχήν σχήμα αναγνώρισης και εμπέδωσης σεβασμού στην καταγωγή, στον τόπο και στο τοπίο, με όρους «ιδιοκτησίας» (Yalougi 2001:51) και άρα «δικαιωμάτων» επί της πολιτισμικής κληρονομιάς. Η διαμάχη για την καταγωγή και για την κυριότητα των πολιτισμικών αγαθών συνάδει εν τέλει με την πραγματοποίηση της κουλτούρας, με την ταύτισή της δηλαδή κυρίως με τα κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού (Rowlands 1998: 127-128).

Σε αυτό το πλαίσιο τα μνημεία, η πολιτισμική κληρονομιά και τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος δεν αποτελούν απλώς παθητικούς και αμέτοχους δείκτες μιας κουλτούρας, αλλά έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Δεν είναι μόνο αντικείμενα με επιστημονικό, αισθητικό, αρχαιολογικό, αρχιτεκτονικό, εθνογραφικό ή ιστορικό ενδιαφέρον, αλλά αποτελούν τρόπους παραγωγής νοήματος, δυναμικά στοιχεία που μετέχουν επιτελεστικά της διαμόρφωσης της κουλτούρας και των ταυτοτήτων (Rowlands & Tilley 2006: 51) καθώς και πεδία ανάδειξης ενός πλέγματος σχέσεων εξουσίας, όχι μόνο δια της επιβολής, αλλά κυρίως δια της υποβολής (Sutton 1998:6). Η ανθρωπολογική «ματιά» μέσω της διαπολιτισμικής έρευνας συμβάλλει στην ανάδειξη αυτής της πολυπλοκότητας και της πολυσημίας των χρήσεων των υλικών πολιτισμικών καταλοίπων και εν γένει του παρελθόντος καθώς και στην ανίχνευση των εγγενών αντιφάσεων στη συγκρότηση των ρευστών και υπό συνεχή διαμόρφωση ταυτοτήτων σε επίπεδο διεθνές, εθνικό και τοπικό.

3.2. Η διαλεκτική της μνήμης και της λήθης.

Το παρελθόν προσεγγίζεται δια της μνήμης και ως εκ τούτου, η συζήτηση για την πολιτισμική κληρονομιά και τα μνημεία συνδέεται άρρηκτα με τη συζήτηση για τη μνήμη και τις μνημονικές πρακτικές. Τόσο η μνήμη όσο και η πολιτισμική κληρονομιά θα πρέπει να νοηθούν ως συμπτώματα της σχέσης των υποκειμένων με τον γραμμικό χρόνο και τον ενιαίο χώρο της νεωτερικότητας. Από το πολιτισμικό σχήμα μνήμη-ιστορία συντελείται προοδευτικά η μετάβαση στο σχήμα μνήμη-πολιτισμική κληρονομιά στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, με αποτέλεσμα τα κατάλοιπα του παρελθόντος να συνιστούν τη μνήμη της ιστορίας μιας φυλετικά και χωρικά προσδιορισμένης κοινότητας και ως τέτοια να αποτελούν συστατικό στοιχείο στη συγκρότηση και πολιτική της ταυτότητάς της (Hartog 2005: 10). Μιας πολιτικής που όμως συγκροτείται αποκλείοντας, απωθώντας, καταπιέζοντας, άλλες μνήμες, ιστορίες και ταυτότητες, με αποτέλεσμα η «ανάδειξη» και «διαχείριση» της πολιτισμικής κληρονομιάς να καταλήγει να εννοιολογείται ως πολιτική επιλεκτικής ενθύμησης ή αλλιώς συλλογικής αμνησίας. Ως εκ τούτου, η μνήμη δεν υπάρχει αφ' εαυτής, αλλά συγκροτείται δυναμικά, επιτελεστικά, σε σχέση με τον κατοπτρικό «Άλλο», δηλαδή τη λήθη.

Το εντεινόμενο ενδιαφέρον γύρω από την μνήμη ευρύτερα και γύρω από την πολιτισμική μνήμη (Connerton 2009: 1) ειδικότερα από τη δεκαετία του 1980 και εξής είχε ως επακόλουθο την καθιέρωση της ως επιστημολογικό πεδίο έρευνας (memory studies). Η έκρηξη (boom) αυτή μνήμης, όπως ονομάζεται στη βιβλιογραφία, συνδέεται με ένα αίσθημα αβεβαιότητας τόσο για το μέλλον, όσο και με ένα αίσθημα φόβου αμνησίας, απώλειας δηλαδή της μνήμης για το παρελθόν. Η εγκαθίδρυση μνημονικών ενεργημάτων και μνημείων, η ραγδαία αύξηση των αρχείων, των βιβλιοθηκών και των μουσείων επιστεγάζει μια προσπάθεια, έναν αγώνα υπέρ της μνήμης που συνοδεύει την τεχνολογική εξέλιξη στην εποχή της πληροφορικής (Huysen 1995:5).

Με άλλα λόγια, η επιθυμία μνημόνευσης συνδέεται με τον φόβο για αμνησία. Η νεωτερική χρονικότητα, όπως την ξέραμε, δεν ισχύει πια σε περιβάλλοντα υψηλής τεχνολογικής προόδου, όπου ο χρόνος λειτουργεί συγχρονικά, παράγοντας υβριδικές χρονικότητες κατά τις οποίες το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον συνυπάρχουν/συναιρούνται στον κυβερνοχώρο. Αλλά και η πρόσληψη της νεωτερικής εδαφικότητας έχει αλλάξει εξαιτίας της ολοένα αυξανόμενης κινητικότητας που καθιστούν τα σύνορα των κρατών πορώδη και τις ταυτότητες ρευστές (Huysen 1995:12). Ως εκ τούτου, η διατήρηση της χωροχρονικής σταθερότητας, καθίσταται σημαντική και προκρίνει την επικράτηση της «υψηλής» ιστορίας που συνδέεται με την κυρίαρχη, επισκιάζοντας τοπικές εκδοχές και βιωμένες εμπειρίες (Claval 2007: 93). Η σχέση ανάμεσα στη μνημόνευση και τη λήθη είναι ευθέως ανάλογη: ο φόβος της αμνησίας δημιουργεί την ανάγκη για μνημόνευση μέσω των μνημείων⁸.

Ο μνημονικός μηχανισμός αποτρέπει το παρελθόν από το να αποξενωθεί από το παρόν. Αν και ως ιστορικός χρόνος είναι μακριά μας, ως ανάμνηση όμως είναι κοντά μας. Πως όμως αυτή η ανάμνηση που δεν ανταποκρίνεται σε μια βιωμένη μνήμη και άρα δεν συνοδεύεται από αισθητηριακή εμπειρία μπορεί να συντηρηθεί; Μέσω της απόστασης από το οικείο και μέσω της επανάληψης. Δύο, δηλαδή, αντιθετικών διαδικασιών που όμως λειτουργούν μάλλον συμπληρωματικά. Από τη μία το «ιστορείν (και αντίστοιχα η διαδικασία μουσειοποίησης) ως πολιτισμική διαδικασία λειτουργεί και ως εργαλείο αποξένωσης του παρελθόντος από το παρόν» (Λιάκος

⁸ Σύμφωνα με μια αντίθετη άποψη η κατασκευή μνημείων ενδέχεται να ευνοεί τη λήθη, διότι με αυτόν τον τρόπο μετουσιώνουμε σε υλικότητα, αυτό που δεν χρειάζεται να θυμόμαστε (Forty 1999:3).

2007:220) και άρα αυτή η απόσταση από τον παρελθόντα χρόνο μας βοηθά να καταλαβαίνουμε τη σύνδεση χώρου-χρόνου (Ingold 1996:213). Από την άλλη, η επιτελεστικότητα της μνήμης, δηλαδή η μνημόνευση παίζει καθοριστικό ρόλο στην ες αεί ενεστωτοποίηση του παρελθόντος στο παρόν. Στη με άλλα λόγια διαρκή από-αποστασιοποίηση από το παρελθόν (Λιάκος 2007:242), στην επικαιροποίησή του, στην επανοικειώσή του προκειμένου να επιβιώσει. Το παρελθόν έρχεται και επανέρχεται ως «χρήσιμο» (usable past) μετα-αφήγημα, (Hamilakis 2003:1), ειδάλλως χάνεται.

Ποια είναι η σχέση όμως μεταξύ της κωδικοποιημένης κυρίαρχης μνήμης, όπως αυτή αποτυπώνεται στα μουσεία, στα μνημεία, και στα εκπαιδευτικά εγχειρίδια και της βιωμένης, ζωντανής, πολυφωνικής και συμμετοχικής συλλογικής μνήμης; Έρχονται σε αντιπαράθεση ή λειτουργούν συμπληρωματικά; Η συζήτηση, που ξεκινάει με τη θεωρία του Hallbwachs, -υπό την επίδραση της ντυρκεμιανής έμφασης στην ισχύ του κοινωνικού καθορισμού- προτάσσει ως μόνη πραγματική μνήμη τη συλλογική⁹, η οποία απορρέει από ένα χωρικό πλαίσιο (αστικό τοπίο, μνημεία), έχει αναφορές σε κοινωνικές ομάδες (οικογένεια, εκκλησία, τάξη) και αλλάζει με το χρόνο (Hallbwachs [1925] 2011:4). Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι για πρώτη φορά συνδέεται η ατομική μνήμη με τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής της, η θεωρία του Hallbwachs αποτυγχάνει να εξηγήσει με ποιους τρόπους η κοινωνική μνήμη λειτουργεί. Ο κοινωνικός ντετερμινισμός, που διέπει την υπόψη θεωρία, δίνει μεγαλύτερη έμφαση στους τρόπους που η κοινωνική δομή διαμορφώνει την ατομική μνήμη, παραμελώντας τις διαλεκτικές εντάσεις, που υφέρπουν ανάμεσα στην ατομική μνήμη των υποκειμένων και στην κοινωνική κατασκευή του παρελθόντος (Miszal 2003:54).

Αν η ντυρκεμιανή παράδοση εισηγείται την κοινωνική διαμόρφωση της μνήμης, η συζήτηση για την κοινωνική κατασκευή του παρελθόντος υποδεικνύει -πολύ συγκεκριμένα- ως κατεξοχήν διαμορφωτές της κοινωνικής μνήμης τις εκάστοτε ηγεμονικές ομάδες. Η θεωρία αυτή με κύριους εκφραστές τους Hobsbawm και Ranger επικεντρώνεται γύρω από τη βασική θέση της χρήσης του παρελθόντος από τη νεωτερική κρατική εξουσία προκειμένου να ικανοποιήσει ιδεολογικές ανάγκες του παρόντος. Ειδικότερα, προκειμένου να επιτευχθεί η κοινωνική συνοχή και να νομιμοποιηθεί η εκάστοτε πολιτική εξουσία, καθίσταται απαραίτητη η επινόηση μιας παράδοσης, ενός συνόλου, δηλαδή, προκαθορισμένων πρακτικών, οι οποίες δια της επιτέλεσής τους επιβεβαιώνουν την αδιάσπαστη χρονική συνέχεια και την ενιαία εδαφική ακεραιότητα μιας εθνικής ομάδας. Οι ηγεμονικές αφηγήσεις των κυρίαρχων ιδεολογιών εγκαθιδρύονται και παγιώνονται διαμέσου των δημόσιων τελετουργιών, του εκπαιδευτικού συστήματος και της αθρόας παραγωγής δημόσιων μνημείων (Hobsbawm και Ranger [1983]2004]: εισαγωγή) ή αλλιώς δια μέσου των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους (εκκλησία, οικογένεια, σχολείο, πολιτικό σύστημα, τέχνες και πολιτισμός στο Althusser [1971]2006:86-100). Μέσω των τεχνολογιών αυτών ενθύμησης, η μνήμη κανονικοποιείται και ευθυγραμμίζεται με μια μεγάλη συνήθως εθνική αφήγηση. Όπως, πολύ εύστοχα, έχει δείξει και ο Χαμηλάκης, αρωγοί στην κρατική αυτή προσπάθεια τόνωσης της εθνικής μνήμης υπήρξαν οι πρακτικές της αρχαιολογίας αλλά και της φωτογραφίας (περιηγητών, εμπόρων του 19^{ου} αιώνα), οι οποίες λειτούργησαν ως μηχανισμοί και ως στρατηγικές μνημειοποίησης του κλασικού παρελθόντος, ως τόποι παραγωγής ενός μνημονικού

⁹ Προκειμένου, δηλαδή, να θυμηθούμε σκεφτόμαστε, συγκρίνουμε και νοιώθουμε σε σχέση με τους άλλους. Έχουμε αναμνήσεις, όσο οι άλλοι μας τις θυμίζουν. Η ατομική μνήμη «θυμάται» στα πλαίσια της συλλογικής μνήμης και ως εκ τούτου, οι αναμνήσεις δεν μπορούν να αποκοπούν από τις συνθήκες παραγωγής τους. (Hallbwachs [1925]2011: 55). Όμως η συλλογική μνήμη δεν αναπαριστά απλώς το παρελθόν, αλλά και το ανασυγκροτεί, προσαρμόζοντας την εικόνα των γεγονότων στις ανάγκες του παρόντος. Η διαδικασία αυτή της μνημόνευσης είναι μια κοινωνική εμπειρία, που εξασφαλίζει την αλληλεγγύη και τη συνέχεια στο χρόνο και ως εκ τούτου καθίσταται απαραίτητη για τη συνοχή της ομάδας (συλλογική ταυτότητα) καθώς και τη διατήρηση της κοινωνικής ευταξίας.

κανόνα και ως τεχνολογίες ενθύμησης υπό την επίδραση της δυτικής νεωτερικότητας (Hamilakis 2007: 374).

Η σχέση βιωμένης εμπειρίας (μνήμης) και ιστορίας ειδομένη ως αντίθεση υιοθετήθηκε και από τον Nora. (Nora 1989:passim). Σύμφωνα με τη θεωρία του, η μνήμη διακρίνεται σε προ-νεωτερική, όταν η σύνδεση με το παρελθόν γινόταν με τρόπο «φυσικό», χωρίς τα υποκείμενα να έχουν πλήρη συνείδηση. Σε μνήμη νεωτερική, όταν στη βιομηχανική εποχή οι ελίτ δημιούργησαν τόπους μνήμης (μουσεία, αρχαία, βιβλιοθήκες) και τέλος σε μνήμη μετα-νεωτερική, όταν οι μεγάλες αφηγήσεις κλυδωνίζονται και οι τεχνολογικές προσομοιώσεις υποκαθιστούν τη συλλογική μνήμη. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με τον Nora, διαπιστώνεται η τάση να δημιουργούνται «τόποι μνήμης» (*lieux de memoire*), όπως είναι τα μουσεία, τα μνημεία, το διαδίκτυο, διότι έχουν εκλείψει τα «περιβάλλοντα μνήμης» (*milieux de memoire*). Στους «τόπους μνήμης» δεν υπάρχει αυθόρμητη ενθύμηση των γεγονότων. Τα γεγονότα απομονώνονται από την ιστορική τους συνέχεια και από το πλαίσιο συναφειών τους. Ταξινομούνται. Αρχαιοθετούνται. Καταγράφονται. (Nora 1989:12) Δηλαδή παράγονται, συμβολοποιούνται, απολυτοποιούνται, επικαιροποιούνται, αναβιώνονται περιοδικά σε ένα «αιώνιο παρόν». Πως εξηγείται όμως αυτή η εμμονή στην εκμαθημένη μνήμη; Σύμφωνα με τον Connerton¹⁰ η μνήμη συνήθειας (*habit-memory*), η οποία αφορά σε γνώση ενσωματωμένη σε επαναλαμβανόμενες πολιτισμικές πρακτικές, σωματοποιεί την ενθύμηση μέσω κανονικοποιημένων δραστηριοτήτων, συμβολικού χαρακτήρα, που απαιτούν συμμετοχικότητα. Οι δρώντες δηλαδή παράγουν και εξίσου παράγονται από το δρώμενο στην περίπτωση που η συλλογική μνήμη της κοινότητας ταυτίζεται με τη δημόσια μνήμη και αναφέρεται σε γεγονότα ή εμπειρίες που επιτελούνται μνημονικά (*commemorated*) δημόσια, με τη συμβολή του κράτους ή των ΜΜΕ.

Ποιος όμως είναι ο ρόλος των υποκειμένων και της εμπρόθετης δράσης στη μνημονική διαδικασία; Οι προσωπικές και οι συλλογικές μνήμες δρουν συμπληρωματικά, αλλά δεν μπορούν να υποκαταστήσουν η μία την άλλη. Η προσωπική μνήμη δεν εξαρτάται από την συλλογική: σχετίζεται μαζί της. Ο αντίλογος, δηλαδή, που έχει αναπτυχθεί στη θεωρία της επιπόνησης της παράδοσης και όσων ερευνητών την ενστερνίζονται, αφορά σε δύο σημεία. Πρώτον στην αμφισβήτηση της θέσης περί «επιπόνησης» των παραδόσεων εκ του μηδενός¹¹. Και δευτερευόντως στις αμφιβολίες ως προς την καθολική ισχύ αυτών των παραδόσεων στα σύγχρονα συμφραζόμενα των αστικών δημοκρατιών, όπου η υποβολή διαδέχεται την επιβολή (Misztal 2003: 60) και η «λανθάνουσα συνείδηση» των υποκειμένων έχει δώσει τη θέση της, υπό την επήρεια και της σκέψης του Foucault, στην διαδραστική και ενεργό συμμετοχή των υποκειμένων στο εκάστοτε πλέγμα σχέσεων

¹⁰ Ο Connerton μιλά για τρία είδη μνήμης: την προσωπική, η οποία σχετίζεται με τις ατομικές εμπειρίες και τη διαφορετική αξιολόγησή τους. Τη γνωσιακή, η οποία σχετίζεται με την εργαλειώδη εκμάθηση και απομνημόνευση κανόνων και τέλος τη μνήμη-συνήθεια (Connerton 1989: 22-23). Σημαντική παράμετρος της μνήμης-συνήθειας αποτελεί όχι τόσο ο υλικός πολιτισμός (Forty 1999:2), όσο η επανάληψη των σωματοποιημένων πρακτικών. Η μνήμη δηλαδή είναι επιτελεστική: επιβεβαιώνει κάθε φορά τη σύνδεση με την αρχική εμπειρία μέσα από μύθους, τελετουργίες, επαναλήψεις. Οι τελετές λειτουργούν ως τμήμα της μνήμης καθώς παράγουν τη συνέχεια και τη διατήρηση της παράδοσης με περιοδικό τρόπο. Δια μέσου της επιτελεστικότητας, οι συμμετέχοντες μετέχουν και του νοήματος των τελετών, το οποίο δεν διαμορφώνεται μόνο από την ατομική εμπειρία, αλλά διαδρά και με τους εκάστοτε ηγεμονικούς λόγους.

¹¹ Πρόκειται για μια συζήτηση που αφορά στις διαφορετικές εννοιολογήσεις του έθνους ανάμεσα στους λεγόμενους «εθνοσυμβολιστές» και στους «νεωτεριστές». Για τους μεν πρώτους η έννοια του έθνους διαχωρίζεται από εκείνη του κράτους, ενώ ισοδυναμεί με την έννοια του «λαού» και της εθνοτικής ομάδας με τις κοινές πολιτισμικές καταβολές, τις μνήμες, τα ήθη και έθιμα (Gellner και Smith, Warwick Debates 1996: 357-370). Για τους δε «νεωτεριστές», στους οποίους συγκαταλέγονται και οι Hobsbawm, Gellner, Kedourie, Anderson, Nairn, Hechter, Hroch, Mann και Breuilly, το έθνος ταυτίζεται με το νεωτερικό έθνος-κράτος που προϋποθέτει εδαφικές κτήσεις και σχετίζεται με πολιτικά δικαιώματα στα πλαίσια ενός κρατικού μορφώματος (βλ. Χατζόπουλος 2002:116-119). Ως εκ τούτου η πόλωση διαμορφώνεται γύρω από την πολιτισμική ή την πολιτική εννοιολόγηση της εθνικότητας.

εξουσίας. Υπό αυτή τη οπτική τα υποκείμενα είναι ταυτόχρονα και φορείς εξουσίας, αλλά και αποδέκτες της (Foucault στο Gordon [1976] 1991: 107). Επιπλέον, η σύγχρονη ιστορική, αρχαιολογική και ανθρωπολογική έρευνα (Tilley 2006:505) προβληματοποιεί τη σχέση μεταξύ μνήμης και ιστορίας, προσπαθώντας να άρει την διχοτόμηση που έχει δημιουργηθεί. Η μνήμη απεξαρτάται από την απλή απόμνημόνευση και επαναπροσδιορίζεται ως μια συνεχή, ανοικτή και υπό διαπραγμάτευση διαδικασία, μια διαλεκτική του παρόντος με το παρελθόν σε συνεχή εκκρεμότητα.

Η ιστορία είναι μέρος της μνήμης. Και το αντίστροφο: η μνήμη είναι μέρος της ιστορίας. Η ιστορία που οδηγεί στην κατανόηση μέσα από σύνθετες διαδικασίες αποστασιοποίησης και διερεύνησης των εγγενών αντιφάσεων βοηθάει τη μνήμη, η οποία συνήθως απλοποιεί, καθώς παρουσιάζοντας τα συμβάντα, μεταφέρει και την ερμηνεία τους. Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ιστοριογραφία δεν εμπεριέχει την ερμηνεία (Μπουσχότεν 1997:207). Από την άλλη πλευρά, η μνήμη είναι μέρος της ιστορίας διότι ρίχνει φως όχι μόνο στα ίδια τα γεγονότα, αλλά στους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα θυμούνται, προσλαμβάνουν και συνεχώς ανασηματοδοτούν τα γεγονότα, σε συνάρτηση με το εκάστοτε ερμηνευτικό πλαίσιο που έχουν στη διάθεσή τους, κατασκευάζοντας με αυτόν τον τρόπο κάθε φορά την αφήγηση του εαυτού τους. Τόσο η μνήμη όσο και η ιστορία ανασυγκροτούνται υπό το εκάστοτε παροντικό πρίσμα, αλλά επηρεάζονται και από άλλες μνήμες, όχι μόνο παροντικές. Δεν συμπίπτουν, αλλά μάλλον λειτουργούν συμπληρωματικά ή καλύτερα: βρίσκονται σε μια διαρκή ένταση. Ας προχωρήσουμε σε αυτό το σημείο στη μελέτη περίπτωσης, προκειμένου να ανιχνεύσουμε τις σχέσεις που διέπουν τα μνημεία και τις μνήμες της «συννοικίας Μακρυγιάννη».

4. «Στη σκιά του Νέου Μουσείου Ακρόπολης»: το εθνικό και το τοπικό στη «συννοικία Μακρυγιάννη».

Η «συννοικία του Μακρυγιάννη» αποτελεί ένα τόπο μέσα στον αθηναϊκό σύγχρονο πολεοδομικό ιστό, όπου έλαβαν χώρα μια σειρά από «διαμάχες» με κύριο διακύβευμα τη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς. «Η νέα μάχη της Ακρόπολης», όπως διαβάζουμε σε δημοσίευμα (*Το Βήμα*, 18/05/1997), που λαμβάνει χώρα ανάμεσα στο κυρίαρχο «εθνικό» αφήγημα και στις «τοπικές» παραλλαγές του, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον κατά τη γνώμη μου, ακριβώς διότι αναδεικνύει τη συνθετότητα των εννοιολογήσεων της πολιτισμικής κληρονομιάς, οι οποίες επιβεβαιώνονται τόσο από τα υλικά πολιτισμικά κατάλοιπα, όσο και από τις ίδιες τις μνήμες των κατοίκων. Ως εκ τούτου θα προσπαθήσω να ανιχνεύσω και να αναδείξω τους αντικρουόμενους λόγους που αναδύθηκαν καθώς και να συζητήσω κριτικά τη μεταξύ τους σχέση.

Αφορμή ανάδυσης αντικρουόμενων λόγων στάθηκαν πολλά περιστατικά. Για την παρούσα έρευνα θα επιλέξω τρία (3). Ειδικότερα, το πρώτο αφορά στο ζήτημα της διατήρησης ή μη των αρχαίων καταλοίπων που αποκαλύφθηκαν στην ανασκαφή του «οικοπέδου Μακρυγιάννη» καθώς και στην κατεδάφιση ή μη των πολυκατοικιών της δεκαετίας του 1960 στα νότια του ίδιου οικοπέδου. Το δεύτερο σχετίζεται με τη διατήρηση ή μη των δύο νεοκλασικών κτιρίων στον αριθμό 17-19 της Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Και τέλος το τρίτο περιστατικό αφορά στη σχέση του κτιρίου Βάλερ με το σύγχρονο οικοδόμημα του νέου μουσείου. Τα προαναφερθέντα περιστατικά μοιάζει να μονοπωλούν τις συζητήσεις στη δημόσια σφαίρα (ΜΜΕ, Συμβούλιο της Επικρατείας¹², Υπουργείο Πολιτισμού κλπ) από το 1997 έως και το 2007, από την

¹² ΣτΕ (εφεξής).

έναρξη της ανασκαφής των θεμελίων του ΝΜΑ στο «οικόπεδο Μακρυγιάννη», μέχρι και την ημερομηνία αποπεράτωσής του αντίστοιχα. Ας τα δούμε, όμως, αναλυτικότερα.

4.1. Η ανασκαφή και οι πολυκατοικίες της δεκαετίας του 1960 ως «αποκείμενα» της εθνικής συνείδησης.

Στην ανασκαφή του οικοπέδου στην περιοχή του Μακρυγιάννη, που έλαβε χώρα κατά τα έτη 1997-2003 και η οποία προηγήθηκε της θεμελίωσης του ΝΜΑ, «τα αρχαία που βρέθηκαν δεν είναι κλασικά. Είναι ρωμαϊκά και παλαιοχριστιανικά και ανήκουν σε μια πολύ σημαντική φάση της ιστορίας της Αθήνας, η οποία είναι σχετικά άγνωστη και μόλις τα τελευταία χρόνια αρχίζει να μελετάται από ξένους κυρίως επιστήμονες» διαβάζουμε στον τύπο της εποχής (*Το Βήμα*, 04/07/1999). Ενώ, η ανασκαφή (1993-1996) για τη διάνοξη του νέου σταθμού του μετρό «είναι η μόνη από όλες τις ανασκαφές του μετρό που μας έδωσε δείγματα συνεχούς κατοίκησης» φέρεται να δηλώνει ο Π. Καλλιγάς, επίτιμος έφορος Αρχαιοτήτων, κατά την παρουσίαση των ευρημάτων στην έκθεση με τίτλο «Η πόλη κάτω από την πόλη» (*Το Βήμα*, 26/03/2000).



Εικ.2 Η ανασκαφή στο οικόπεδο Μακρυγιάννη. Λήψη από ΝΑ(Πηγή: Ελευθεράτου 2006: 8)

Όμως, «πως μπορεί ένα μουσείο του οποίου ο ρόλος, υποτίθεται ότι, είναι η προστασία των μνημείων να τα καταστρέφει για να χτιστεί πάνω τους;» (*Το Βήμα*, 04/07/1999) και «ποιος ιεραρχεί τις αρχαιότητες σε διατηρητέες και καταστρέψιμες;» (*Το Βήμα*, 23/07/2000) είναι μερικά καίρια ερωτήματα που διατυπώνονται εκείνη την εποχή και τα οποία δίνουν το στίγμα της «διαμάχης». Η αποκάλυψη των αρχαιοτήτων, η εκκρεμότητα με τις απαλλοτριώσεις των κτιρίων στις περιμετρικές οδούς του οικοπέδου, οι αρνητικές αποφάσεις του ΣτΕ ως προς την έγκριση χωροθέτησης του νέου μουσείου, καθώς και η απροθυμία των μελετητών να αναπροσαρμόσουν τη μελέτη λαμβάνοντας υπόψη, τόσο τα νέα ανασκαφικά δεδομένα, όσο και την ύπαρξη των ήδη υφιστάμενων διατηρητέων κτιρίων οδήγησε στην ακύρωση του διαγωνισμού του 1990¹³, ενώ πριμοδότησε έναν κύκλο έντονων

¹³ Σημειώνεται ότι ο διαγωνισμός του 1990 ήταν ο τρίτος κατά σειρά. Είχαν προηγηθεί αυτοί του 1976 και 1979 αντίστοιχα, οι οποίοι είχαν κριθεί άκαρποι. Η δε συζήτηση για τη δημιουργία ενός μουσείου που θα στεγάσει τα αρχαία που προέρχονται από το βράχο της Ακρόπολης χρονολογείται ήδη από τη σύσταση του ελληνικού κράτους, σύμφωνα με τον Μ. Τιβέριο (*Το Βήμα*, 28/06/2009), και η υλοποίηση του πραγματοποιείται μόλις στα 1865 στον ίδιο

συζητήσεων γύρω από την εμμονή της ανέγερσης του μουσείου σε ένα «οικόπεδο προβληματικό» (*Το Βήμα*, 10/11/1996), «με ορισμένες δουλείες» (*Το Βήμα* 16/07/2000).

Πέραν όμως από τις ανασκαφές στο «οικόπεδο Μακρυγιάννη» η αρχιτεκτονική μελέτη του 1990 για το ΝΜΑ προέβλεπε και απαλλοτριώσεις ακινήτων στις περιμετρικές οδούς Μητσαίων στα δυτικά, Χατζηχρήστου στα νότια και Διονυσίου Αρεοπαγίτου στα βόρεια, κάποια εκ των οποίων είχαν χαρακτηριστεί ως «διατηρητέα μνημεία». Προκειμένου να λυθεί αυτό το «πρόβλημα» το αρμόδιο γνωμοδοτικό όργανο του Υπουργείου Πολιτισμού συνηγόρησε υπέρ του αποχαρκτηρισμού τους, εκτελώντας μάλιστα την άμεση κατεδάφιση ενός (διατηρητέου) κτιρίου ιδιοκτησίας του επί της οδού Μητσαίων 24 (*Το Βήμα*, 18/05/1997). Ταυτόχρονα προχώρησαν και οι διαδικασίες τροποποίησης του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου του Δήμου Αθηναίων (Φ.Ε.Κ.567/Δ/21.9.1979) στο τμήμα της πόλης που είχε χαρακτηριστεί ως παραδοσιακό στην περιοχή Μακρυγιάννη με προεδρικό διάταγμα (Φ.Ε.Κ.1006/Δ/4.9.1996), με αποτέλεσμα να αλλάξει η χρήση γης στην υπόψη περιοχή και να αρθούν οι περιορισμοί στους όρους δόμησης. Τέλος, το 1997 με κοινή υπουργική απόφαση των υπουργείων Οικονομίας και Πολιτισμού κηρύχθηκαν πέντε πολυκατοικίες επί της οδού Χατζηχρήστου απαλλοτριωτές, «για λόγους δημόσιας ωφέλειας» (*Το Βήμα*, 28/03/2008).

Ταυτόχρονα με σκεπτικισμό αντιμετωπίστηκε και το ζήτημα του αποχαρκτηρισμού μέρους των αρχαιολογικών ευρημάτων από το αρμόδιο Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο, δεδομένου ότι, κρίθηκαν πλεονάζοντα και άρα μη διατηρητέα, ανατροφοδοτώντας συζητήσεις στον Τύπο για τον ρόλο των αρχαιολόγων και το (ιδεολογικό) αντικείμενο της αρχαιολογικής έρευνας (*Το Βήμα*, 23/07/2000). Αλλού εκφράζεται η άποψη ότι το κράτος παρανομεί, όταν «οι αρμόδιοι συμπεριφέρονται σαν τον τελευταίο μικρομεσαίο οικοπεδούχο που κρύβει τα αρχαία της αυλής του από την “Αρχαιολογία”» (*Το Βήμα*, 30/07/2000) και αλλού καταδεικνύεται ειρωνικά η επιλεκτική χρήση της κατά τ’ άλλα ιδιαίτερα αυστηρής αρχαιολογικής νομοθεσίας: «[...] τι χρειάζεται για να εφαρμόσει το υπουργείο Πολιτισμού τον νόμο και να σταματήσει την κακοποίηση των αρχαίων; Να δει αρχαίους με χλαμύδα;» (*Το Βήμα*, 08/06/2003). Σε άλλο δημοσίευμα η «τελετουργική καταστροφή» των αρχαιοτήτων, δια της μερικής διατήρησής τους «εν υπογείω», αναγάζεται σε έγκλημα για την ιστορία της αθηναϊκής πρωτεύουσας:

Ένα έγκλημα στην ιστορία της πόλης

Εικ.3 Ελευθεροτυπία 26.3.2004

Από την πλευρά της επίσημης πολιτείας, δηλαδή της ηγεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού και του ΝΜΑ, διατυπώνεται η θέση, σύμφωνα με την οποία «το μουσείο δεν καταστρέφει, προστατεύει τα αρχαία» (*Τα Νέα*, 18/03/2004), διότι, «τα ερείπια κατασκευασμένα από ευτελή οικοδομικά υλικά, μένοντας ακάλυπτα και δίχως την προστασία του μουσείου δεν θα άντεχαν στις καιρικές συνθήκες» (*Το Βήμα*, 15/06/2003). Ωστόσο και μερίδα κατοίκων προτάσσει την «ανάγκη» κατασκευής του νέου μουσείου επιστρατεύοντας το επιχείρημα του ανασκαφικού κορεσμού:

το λόφο της Ακρόπολης. Η δε συζήτηση για την κατάργηση του παλιού μουσείου και για την ανέγερση ενός νέου στο οικόπεδο Μακρυγιάννη χρονολογείται ήδη από το 1976 (Φωτιάδης 2001: εισαγωγή).

*Ιάσοντας: [...] Παντού υπάρχουν παλαιοί πολεοδομικοί ιστοί και αρχαία. Όχι κλασικά. Προϊστορικά κλπ Όπου και να σκάψουν υπάρχουν αρχαία. Τι έπρεπε να κάνουμε; Να πάμε στα Μεσόγεια;
Γιώργος: Εδώ είναι καλή θέση. Είναι κοντά στο μετρό.
Ιάσοντας: Τόση ευαισθησία που πήγε, όταν τόσο καιρό ήταν εδώ η χωροφυλακή με παραπήγματα;*

Η φαινομενική ομογενοποίηση των αρχαιοτήτων («όπου και να σκάψουμε, υπάρχουν αρχαία»), εμπεριέχει ταυτόχρονα και την τεχνητή διάκριση σε «σημαντικά» και μη ή αλλιώς σε άξια διατήρησης και ανάξια διαχείρισης. Το ΝΜΑ προορίζεται να στεγάσει κινητά μνημεία αλλά και τμήματα των ακίνητων αρχιτεκτονημάτων της κλασικής αρχαιότητας (Παρθενώνας, Ναός Αθηνάς Νίκης), θέτοντας τα όρια και τους όρους της «ανάδειξης» μιας συγκεκριμένης πτυχής του παρελθόντος. Επιπλέον, η γειτνίαση του νέου μουσείου με το μετρό, αλλά και το Εθνικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (ΕΜΣΤ) στην όμορη περιοχή του Φιξ, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την εφαρμογή ενός προγράμματος συνολικής «αναβάθμισης» ή καθολικής «εξυγίανσης» μιας περιοχής, που μέχρι τώρα ήταν «σε καραντίνα» εξαιτίας των παραπηγμάτων. Από την άλλη όμως πλευρά, όπως συζητάει και μια πρώην κάτοικος, εργαζόμενη στο Υπουργείο Πολιτισμού, η οποία εκφράζει την τάση εκείνη που αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό την πάγια τακτική της αυθεντικοποίησης συγκεκριμένων μνημείων:

Τζένη: [...] υπάρχει ενδιαφέρον για συγκεκριμένα μνημεία της πρωτεύουσας και μόνο. Ενδιαφέρει ο Παρθενώνας γιατί είναι στο κέντρο της Αθήνας. Θεωρείται μοναδικός. [...] Απέναντι από τη Φαλήρου, που έμενα, ήταν ένα γκαράζ. Στα θεμέλια της οικοδομής που έγινε εκεί βρήκαν τάφους, σπίτια... Μέσα σε δύο μήνες τα μπαζώσανε για να γίνει η πολυκατοικία. Αυτά δεν ήταν μοναδικά;

Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή ανιχνεύοντας τις απαρχές συγκρότησης του κυρίαρχου εθνικού αφηγήματος της «μοναδικής» κλασικής αρχαιότητας, όπως αυτό διαμορφώθηκε από τις ανασκαφές, που έλαβαν χώρα στην περιοχή, προκειμένου να διαπιστώσουμε τους όρους αλλά και τα όρια που αυτό θέτει. Η αρχαιολογική έρευνα στην ευρύτερη περιοχή κάτω από τη νότια κλιτύ του λόφου της Ακρόπολης δεν υπήρξε συστηματική. Το μεγάλο ανασκαφικό πρόγραμμα που έλαβε χώρα κατά τον 19^ο αιώνα, υπό την επίδραση του κλασικιστικού ρομαντισμού (Hamilakis 2007:250,252), εστίασε στην αποκάλυψη της κλασικής κυρίως αρχαιότητας και στην ανεύρεση υλικών τεκμηρίων σύνδεσής της με τις γραπτές σωζόμενες μαρτυρίες, που με εντεινόμενο ενδιαφέρον, αλλά και με νοσταλγία μελετώνται στη δυτική Ευρώπη, ήδη από την αναγεννησιακή εποχή, ως εκ προοιμίου «αυθεντικές» (Πλάντζος 2007: 566). Η συνακόλουθη μνημειοποίηση του τόπου και του τοπίου της Ακρόπολης που συντελέστηκε, υποβοηθήκε και από «τεχνολογίες γνώσης» και ειδικότερα, τη φωτογραφία και την αρχαιολογία (Χαμηλάκης 2009:373). Οι ανασκαφές¹⁴ που αρχικά, τον 19^ο αιώνα έχουν ως επίκεντρο το

¹⁴ Ειδικότερα, οι ανασκαφές άρχισαν το 1835 στα δυτικά και τα νότια του Παρθενώνος από τον Ludwig Ross, με τη συνεργασία των αρχιτεκτόνων Lorent και Schaubert. «Τη σύντομη αυτή επιχείρηση ακολούθησε μια πολύ μεγαλύτερη που, υπό τη διεύθυνση του Κ. Πιτάκη (και αργότερα του Π. Ευστρατιάδη), διήρκεσε έως το τέλος της οθωνικής περιόδου. Η επιχείρηση αυτή αποσκοπούσε στον αποκαθαρισμό της Ακροπόλεως από τα αναρίθμητα μεταγενέστερα και ήδη ερειπωμένα κτίσματα που την κατέκλυζαν, στην αποκατάσταση των εδαφών στο επίπεδο της κλασικής εποχής, στην απελευθέρωση των πεσμένων από τα μνημεία αρχαίων λίθων και τη συνακόλουθη ανάληψη των αντιστοιχών αναστηλωτικών προγραμμάτων». (Κορρές χ.ημ. :χ.σ. ΕΙΕ). Τη σκυτάλη ανέλαβε στα 1885 ο τότε έφορος Αρχαιοτήτων Π. Καββαδίας, ο οποίος σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα G. Kawerau και με τη φωτογραφική τεκμηρίωση του Doerpfeld θα ολοκληρώσει στα 1890 το ανασκαφικό πρόγραμμα, αποκαλύπτοντας όλα σχεδόν τα σήμερα γνωστά γλυπτά και αρχιτεκτονικά μέλη της αρχαϊκής Ακροπόλεως. Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα εκδηλώνεται εντονότατο ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες και από τις ξένες αρχαιολογικές σχολές, εκπρόσωποι των οποίων διαπραγματεύονται την ανασκαφή των καταλοίπων του αρχαιοελληνικού παρελθόντος πέριξ της Ακρόπολης (Κόκκου[1977] 2009:142). Η Αμερικάνικη Αρχαιολογική Σχολή ανασκάπτει ήδη από το 1931 στην περιοχή της αρχαίας Αγοράς (Camp [1986]2004:26), η Αρχαιολογική Εταιρεία δραστηριοποιείται στον Κεραμεικό από το 1870

θηρσκευτικό κέντρο της κλασικής αρχαιότητας, δηλαδή τον λόφο της Ακρόπολης, αργότερα επεκτείνονται στην διάρκεια του 20^{ου} αιώνα στην προς τα βόρεια εκτεινόμενη πόλη.

Η έλλειψη συστηματικής διερεύνησης της περιοχής νότια¹⁵ του λόφου της Ακρόπολης σε συνδυασμό με τις πενιχρές αναφορές των γραπτών πηγών προκαθορίζουν με έναν τρόπο, και την μετέπειτα αντιμετώπιση των αρχαιοτήτων, που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής στο «οικόπεδο Μακρυγιάννη». Οι ανασκαφικές τομές στο εν λόγω οικόπεδο, που άρχισαν ήδη από το 1993 ενόψει της κατασκευής του σταθμού του μετρό, αλλά και στην επόμενη φάση, κατά την οποία οι έρευνες επεκτάθηκαν στο χώρο του σημερινού ΝΜΑ, αποκάλυψαν σε μια ευρύτατη έκταση ίχνη κατοίκησης από την ύστερη νεολιθική περίοδο (3.500π.Χ.) έως τα βυζαντινά χρόνια (12^{ος} αι.μ.Χ.), επιβεβαιώνοντας τα μέχρι στιγμής σποραδικά γνωστά αρχαιολογικά ευρήματα¹⁶. Διαβάζουμε στον οδηγό της ανασκαφής που εκδόθηκε μετά την ολοκλήρωσή της, «η συνεχής χρήση του χώρου δημιούργησε ένα ψηλό ανάγλυφο αρχαιολογικών στρωμάτων και ένα πυκνό πλέγμα αρχιτεκτονικών καταλοίπων που η ανάλυσή τους, αν και εξαιρετικά πολύπλοκη, ξεδιπλώνει την ιστορία της περιοχής.» (Ελευθεράτου 2006:11).

Θα μπορούσαν οι αρχαιότητες να διατηρηθούν; Και εάν ναι, τότε πώς; Μια κάτοικος που συμμετείχε στην πρωτοβουλία για τη διατήρηση όλων ανεξαιρέτως εποχής των αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν στο οικόπεδο Μακρυγιάννη μιλά για το αίτημα της διαμόρφωσης ενός «επιτόπιου» μουσείου:

Μυρσίνη: [...] εδώ ουσιαστικά η ανασκαφή ουδέποτε τελείωσε. Πήγαμε ως κάτοικοι στο Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο έβγαλε μια απόφαση...ούτε πρωτοετής της νομικής...[...] και το Υπουργείο Πολιτισμού δεν κάνει τη δουλειά του.

Σοφία: Συμφωνείτε με την πρακτική της κατάχωσης και άρα μερικής έστο διατήρησης των αρχαίων;

Μυρσίνη: Η περιοχή δεν χρειαζόταν το μουσείο. Θα μπορούσε να μείνει ένας υπαίθριος αρχαιολογικός χώρος για το κοινό. [...]δεν μπορείς να χτίζεις ένα οικοδόμημα καταστρέφοντας αρχαία [...] η χώρα αξιοποιώντας την

έως το 1913 και έκτοτε αναλαμβάνει έως σήμερα το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (Κόκκου [1977]2009:272), ενώ στις αρχές του 20^{ου} αιώνα χρονολογούνται και οι ανασκαφές στην περιοχή της Ακαδημίας Πλάτωνος.

¹⁵ Συστηματική έρευνα έγινε μόνο στην νότια κλιτύ της Ακρόπολης, από την οποία προέρχεται και η τεκμηρίωση για τα εκεί ιστάμενα μνημεία. Ειδικότερα, «τα οικοδομήματα που ανευρίσκονται στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης είναι δημόσιου κυρίως χαρακτήρα. Μεταξύ του Ωδείου του Περικλέους και του ανατολικού τμήματος του Πελαργικού τείχους ιδρύθηκε από τον ιδιώτη Τηλέμαχο το ιερό του Ασκληπιού και της Υγείας (420π.Χ.). Δυτικά του Ασκληπείου αναφέρεται από τον Πανσανία η ύπαρξη ενός ναού της Θέμιδος και του τάφου του Ιππολύτου, υιού του Θησέως: αμφότερα τα μνημεία δεν έχουν αποκαλυφθεί. Μεταξύ του Ασκληπείου και του ναού της Θέμιδος υπήρχε ένα μικρό κρηναίο οικοδόμημα. Στην ίδια μεριά, λίγο χαμηλότερα, βρέθηκε χώρος οριοθετημένος από μία απλή περίφραξη, αφιερωμένος στη Νύμφη (Νυμφαίο), μαζί με έναν βωμό από ακατέργαστους λίθους του 650 – 625π.Χ. (ο πρωιμότερος γνωστός βωμός της Αθήνας). Το Διονυσιακό Θέατρο του 5ου αι. δεν έχει επιβιώσει. Ακόμη, στην περιοχή του Ιλισσού τοποθετείται το ιερό του Κόδρου, του Νηλέως και της Νύμφης Βασίλης (β' ήμισυ 5ου αι., περ. 418/7π.Χ.)» (Νίκου-Ανανιάδης χ.ημ.:χ.σ. ΕΙΕ).

¹⁶ Τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος που υποδεικνύουν καθημερινές πρακτικές (όπως πηγάδια, δρόμοι, τοίχοι σπιτιών και τάφοι) είναι διάσπαρτα στην περιοχή γύρω από την Ακρόπολη και εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων δεν συνιστούν σύνολα από τα οποία θα μπορούσε να προκύψει ο αριθμός και η μορφή των ιδιωτικών οικιών καθ' όλη την διάρκεια της αρχαιότητας, παρά μόνο κατά προσέγγιση. Ειδικά για την περιοχή νότια της περιοχής της Ακρόπολης, έχουμε σποραδικές θέσεις κατοίκησης και ταφές ήδη από την τελική νεολιθική (3.500-3.200π.Χ.) μέχρι και τα ύστερα βυζαντινά χρόνια, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι όλη η περιοχή αποτελούσε έναν ενιαίο οικισμό. Επιπλέον, στοιχεία αντλούμε από την οχυρωματική αρχιτεκτονική, η οποία υποδεικνύει την συμπερίληψη της υπόψη περιοχής εντός του κιμώνειου τείχους της κλασικής εποχής (459-456π.Χ.) και του υστερορωμαϊκού (3^{ος} αι.μ.Χ.) αργότερα (Πηγή: χ.ημ., χ.σ.ΕΙΕ). Ο χώρος συνεχίζει να κατοικείται κατά τη βυζαντινή εποχή. Η υπόψη περιοχή βρέθηκε έξω από το Ριζόκαστρο (12^{ος} αι.μ.Χ.), το τείχος που περιέβαλλε μικρή περιοχή στη ρίζα του βράχου της Ακρόπολης. Στη συνέχεια, και σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, χρησιμοποιήθηκε μόνο για αγροτικούς σκοπούς, έξω και πάλι από τον περίβολο που κατασκευάστηκε στα τέλη του 18ου αι. με πρωτοβουλία του βοεβόδα Χατζή Αλή Χασεκί για να αντιμετωπιστούν οι επιδρομές των Αλβανών (Ελευθεράτου 2006: 20).

πολιτιστική της κληρονομιάς θα μπορούσε όχι έλλειμμα να μην έχει, αλλά να έχει τεράστια εισοδήματα, θα μπορούσε να είναι μια χώρα τουρισμού...μόνο....πολιτιστικού τουρισμού.

Το σχόλιο μερίδας κατοίκων για το Υπουργείο Πολιτισμού «που δεν κάνει τη δουλειά του» αφορά στην επιλεκτική διατήρηση αρχαιοτήτων, που δεν ανήκουν στην κλασική αρχαιότητα, αλλά σε μεταγενέστερες ιστορικές περιόδους λιγότερο γνωστές και άρα λιγότερο αναγνωρίσιμες/αποδεκτές από το συλλογικό φαντασιακό. Η θέση αυτή, υποστηρίζει το επιχείρημα της διατήρησης όλων των αρχαίων που αποκαλύφθηκαν *in situ*, σε ένα υπαίθριο/επιτόπιο μουσείο, ένα μουσείο «χωρίς τοίχους», όπως απαντάται στη βιβλιογραφία, πλην όμως ένα μουσείο προσανατολισμένο στις ανάγκες της σύγχρονης μουσειολογικής διαχείρισης και αξιοποίησης του πολιτιστικού «προϊόντος». Η ειρωνεία που ενυπάρχει στην παραπάνω δήλωση έγκειται στο ότι το επιχείρημα που χρησιμοποιείται περί «αξιοποίησης» της πολιτισμικής κληρονομιάς, αποτελεί την ίδια την αποκηρυγμένη κρατική ρητορική, την «ίδια στρατηγική της επικοινωνίας και το δέλεαρ του καταναλωτισμού» (Πλάντζος 2009α: 28) και μάλιστα κατά την χρονική συγκυρία της διεθνούς οικονομικής κρίσης. Αν αντιστρέψαμε την ανάγνωση του Gramsci για την συναινετική εξουσία των κυριαρχούμενων μέσα από διαδικασίες οικειοποίησης τμημάτων του πολιτισμού τους από την κυρίαρχη ηγεμονία (Jones 2006: 45-49 και Smith 2004: 216), θα λέγαμε ότι οι υπάλληλες ομάδες, επανα-οικειοποιούνται την ηγεμονική ιδεολογία, προς όφελος των προσωπικών τους συμφερόντων. Εθνογραφίες, όπως εκείνη της Navaro-Yashin, η οποία αφορά στο σύγχρονο τουρκικό κράτος, δείχνει ότι, στη δράση των υποκειμένων/πολιτών, ενέχεται περισσότερη βούληση (agency), από ό,τι πίστευε η μαρξιστική προσέγγιση. Η εμπρόθετη δράση είναι παραγωγική, με την έννοια ότι παράγει γνώση και σχέσεις εξουσίας (Navaro-Yashin 2002:170) –ενσυνείδητα- είτε προς μια θετική κατεύθυνση (αντίσταση, διαντίδραση, διαμαρτυρία, ακτιβισμός), είτε προς μια αρνητική κατεύθυνση (παραίτηση, συμβιβασμός, απάθεια, κυνισμός) μέσω της «απόλαυσης του συμπτώματος», με την λακανική σημασία του όρου (Navaro-Yashin ο.π.: 160 και 178-180 και Herzfeld 1991: 227).

Εν τέλει, οι συντονισμένες ενέργειες από ορισμένους κατοίκους και αρχαιολόγους με ταυτόχρονες προσφυγές στο ΣτΕ ήδη από το 1996 (*Το Βήμα*, 18/05/1997) υπέρ της διάσωσης των αρχαιοτήτων στρέφουν την προσοχή της πολιτείας στη συζήτηση για την ανεύρεση νέας λύσης χωροθέτησης του ΝΜΑ. «Ζητείται οικόπεδο» διαβάζουμε σε δημοσίευμα, στο οποίο αναφέρονται ως προτεινόμενες λύσεις η θέση του εστιατορίου «Διόνυσος» ή το Κοίλον του Φιλοπάππου ή η περιοχή του σταθμού του ΗΣΑΠ στο Θησείο (*Το Βήμα*, 30/07/2000). Οι συζητήσεις δεν φαίνεται να οδηγούν σε κάποια συμφωνία, ενώ η πολιτεία μοιάζει να «επείγεται» να διευθετήσει το θέμα ενόψει και των επικείμενων Ολυμπιακών Αγώνων του 2004, πριν την έναρξη των οποίων τοποθετούσε την περάτωση του νέου μουσείου (*Το Βήμα*, 16/07/2000). Επιπλέον, η ανέγερσή του «επιταχύνεται» και για έναν ακόμα λόγο, που σχετίζεται με την επικράτηση εκείνη την εποχή των Εργατικών στη Μεγάλη Βρετανία, δεδομένου ότι, «ήταν εκείνοι που στο παρελθόν είχαν ταχθεί υπέρ της επιστροφής των μαρμάρων του Παρθενώνα στην Αθήνα» (*Το Βήμα*, 18/05/1997). Η συγχρονική, δηλαδή, πολιτική βρετανική συγκυρία σχετίζεται με την εντατικοποίηση των κινητοποιήσεων των δράσεων για την «επιστροφή των μαρμάρων» αναδεικνύοντας την εποχικότητα της ιστορικότητας (Hirsch & Stewart 2005: 269) της παρούσας διαμάχης για τη χωροθέτηση του ΝΜΑ.

Με τις εργασίες των αποχαρακτηρισμών τμήματος των αρχαίων οικοδομικών καταλοίπων να προχωρούν, των απαλλοτριώσεων να εκκρεμούν και με την άρση των περιορισμών στους όρους δόμησης στην περιοχή, προκηρύσσεται το 2000/2001 νέος αρχιτεκτονικός διαγωνισμός, από τον οποίο ξεχωρίζει η μελέτη των «Τσουμί-Φωτιάδη». Η νέα μελέτη, η οποία προέβλεπε, τη μερική διατήρηση (δια της κατάχωσης)¹⁷ των αρχαιοτήτων που αποκαλύφθηκαν, όχι όμως και των πολυκατοικιών επί της οδού Χατζηχρήστου, τίθεται σε εφαρμογή το 2003¹⁸. Από το ίδιο το ΝΜΑ οι πολυκατοικίες στη Χατζηχρήστου, αποτιμήθηκαν ως «άθλιες, αν και υποστηρίζει το Υπουργείο Περιβάλλοντος, ότι είναι το ύψος της περιοχής» (Παντερμαλής 2011: συμπόσιο). Η διάσταση ανάμεσα σε «εμάς» που εκπροσωπούμε την πρόοδο και στους «άλλους» που εμμένουν σε ένα «άθλιο» παρελθόν είναι εμφανής στην παραπάνω δήλωση. Ο δρόμος για την κατεδάφιση έχει ήδη ανοίξει. Η απόφαση έχει ήδη ληφθεί.



Εικ.4 Οδός Χατζηχρήστου 2003. Οι πολυκατοικίες της δεκαετίας του 1960 πριν την κατεδάφιση. Λήψη από ΝΑ. (Πηγή: φωτογραφικό αρχείο κατοίκου Α.Β.)

¹⁷ Μέχρι σήμερα δεν έγινε δυνατόν να εντοπιστούν τα ακριβή στοιχεία για την έκταση των αρχαιοτήτων που καταχώθηκαν, ούτε εκείνων που διατηρήθηκαν «εν υπογείω» στο ΝΜΑ. Έμμεσες πληροφορίες συνάγονται από την επίσημη ιστοσελίδα του ίδιου του μουσείου, σύμφωνα με την οποία η συνολική του έκταση ανέρχεται στα 25 περίπου στρέμματα. (Πηγή: <http://www.theacropolismuseum.gr/>).

¹⁸ Το ΝΜΑ, του οποίου η κατασκευή είχε ολοκληρωθεί το 2007, εγκαινιάστηκε στις 20.06.2009.



Εικ.5 Οδός Χατζηχρήστου μετά την κατεδάφιση των πολυκατοικιών. Νότια όψη ΝΜΑ. Λήψη από ΝΑ. (Πηγή: Monumenta)

Της κατεδάφισης εξαιρέθηκαν, μετά από αποφάσεις αναστολής κατεδάφισης του ΣτΕ (2339/2009, 2341/2009), στο οποίο είχαν προσφύγει κινήσεις πολιτών, τα δύο γωνιακά νεοκλασικά κτίρια: το ένα στη συμβολή Μακρυγιάννη και Χατζηχρήστου, που χρονολογείται στα 1900 και το άλλο στην άλλη γωνία, επί των οδών Χατζηχρήστου και Μητσαίων που χρονολογείται στα 1930.



Εικ.6 Διατηρητέο κτίσμα στη συμβολή των οδών Χατζηχρήστου και Μακρυγιάννη (Πηγή: MONUMENTA)



Εικ.7 Διατηρητέο κτίσμα στη συμβολή των οδών Χατζηχρήστου και Μητσαίων (Πηγή: MONumENTA)

Τα σχετικά δημοσιεύματα στον αθηναϊκό τύπο παρουσιάζουν μια κάποια αμηχανία: «Κατεδάφιση-ανάσα για το Νέο Μουσείο ή καταστροφή του αρχιτεκτονικού ιστού της περιοχής;» (*Το Βήμα*, 28/03/2008). Η αμφιθυμία που διέπει τον Τύπο της εποχής, αποτυπώνεται και στις συζητήσεις μου με τους κατοίκους. Σύμφωνα με έμμεσες μαρτυρίες οι αντιδράσεις των ενοίκων των πολυκατοικιών προς κατεδάφιση γίνονται μέσο διαμαρτυρίας για τις προσωπικές τους απώλειες: δηλαδή εν μέρει «οφείλονταν και στο συναισθηματικό κομμάτι “με διώχνετε από το σπίτι μου”, αλλά και στο οικονομικό “τι μπορώ να αγοράσω με αυτά που μου δίνετε;”», όπως μου μεταφέρουν οι πληροφορητές με τους οποίους συνομίλησα.

Μια κάτοικος, ερευνήτρια κοινωνικών επιστημών στο επάγγελμα, τάσσεται υπέρ της διατήρησης των πολυκατοικιών :

Μυρσίνη: Εννοείται ότι πρέπει να διατηρηθούν και τα νεοκλασικά στη Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Ακόμα και οι πολυκατοικίες του 1960 (στην Χατζηχρήστου), είναι κομμάτι της ιστορίας. Μια πόλη δεν μπορεί να διεκδικήσει την ιστορικότητά της, εάν δεν διατηρήσει ίχνη του πολιτισμού της...[...] Εδώ κάθε φορά που χάνεται ένα κτίριο, χάνεται και ένα κομμάτι της πόλης.

Η ανωτέρω προσέγγιση υπενθυμίζει την πιθανότητα αμετάκλητης μεταβολής της ανάμνησης της πρωταρχικά βιωμένης εμπειρίας, όταν νέες εμπειρίες ή νέα νοητικά σχήματα επικρατούν δια μέσου της άσκησης μιας επιλεκτικής «πολιτιστικής πολιτικής», η οποία αναπαράγει τα μεγάλα αφηγήματα.

Οι κυρίαρχες μνήμες, οι οποίες επιβεβαιώνουν τις στερεοτυπικές παραδοχές της εθνικής μυθολογίας (Misztal 2003: 64) τείνουν να επικρατούν έναντι κάποιων άλλων με αποτέλεσμα και τα υποκείμενα που εμπλέκονται ενεργά στις σχέσεις εξουσίας να «υιοθετούν» πολλές φορές την ηγεμονική οπτική. Επιπλέον, η παγιωμένη αυτή και επικρατούσα διατήρηση μιας συγκεκριμένης πτυχής του αρχαιοελληνικού παρελθόντος δεν αποκαλύπτει μόνο σύγκρουση μνημών αλλά και συναίνεση ταυτόχρονα. Έτσι, ορισμένοι κάτοικοι αναζητούν τη «χρησιμότητα» της ύπαρξης των κτιρίων της δεκαετίας του 1960 με όρους αισθητικής και με μέτρο σύγκρισης τα σύγχρονα έργα «ανάπτυξης» στην ευρύτερη περιοχή.

Σοφία: Οι πολυκατοικίες στη Χατζηχρήστου συνιστούν κατά τη γνώμη σας κομμάτι της μνήμης σας;

Γιώργος: Καμία μνήμη.

Σοφία: Δεν θέλουμε να τις θυμόμαστε;

Ιάσοντας: Να τις θυμόμαστε, αλλά τι να τις κάνουμε; [...] Κοιτάξτε, οι πολυκατοικίες που υπήρχαν στη Χατζηχρήστου ήταν ο, τι χειρότερο. [...] ήταν μερικές, που έτυχε να μπω μέσα, χάλια. Δεν μπορώ να καταλάβω πως χτίστηκε μια τέτοια ποιότητα στη Χατζηχρήστου. Εγώ δεν θα είχα αντίρρηση να φύγει άλλο ένα κομμάτι του πολεοδομικού ιστού [...] Αυτός ο χώρος πρέπει να αναπνεύσει.

Οι εμπειρίες εγγράφονται στη μνήμη εάν συμφωνούν με το πλαίσιο αναφοράς, δηλαδή την αποδιδόμενη κοινωνική σημασία και τα κυρίαρχα κάθε φορά νοητικά σχήματα (Μπουσχότεν 1997: 214). Οι αναμνήσεις των «άθλιων» πολυκατοικιών της δεκαετίας του 1960 ανασηματοδοτούνται γιατί έχουν αλλάξει τα νοητικά σχήματα, στα οποία είχαν αρχικά ενταχθεί. Το νοητικό σχήμα της «προόδου» με το οποίο επενδύθηκε η ραγδαία ανοικοδόμηση στις δεκαετίες της «αντιπαροχής» θεωρείται ένα μοντέλο παρωχημένο, που συνδυάζεται με τα δεινά της αστυφιλίας, της ρύπανσης του περιβάλλοντος και της ανεργίας στα μεγάλα αστικά κέντρα. Το πρόταγμα της «αναβάθμισης» της περιοχής και της συνακόλουθης τουριστικής αξιοποίησης του «πολιτιστικού κεφαλαίου» συνάδει στην προκειμένη περίπτωση, όπως η παραπάνω θέση αποκαλύπτει, αφενός με μια ιεράρχηση των καταλοίπων της πολιτισμικής κληρονομιάς και αφετέρου με μια απόπειρα «εξυγίανσης» μνημονικών τόπων στον αστικό ιστό.

Ωστόσο, σύμφωνα με την εθνογραφική έρευνα δεν χρησιμοποιούν όλες οι κοινωνίες το νεωτερικό πρόταγμα της «προόδου» με τον ίδιο τρόπο. Στην Βραζιλία λόγω χάρη δεν διατηρείται η πολιτισμική κληρονομιά ως αποδεικτικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Εκεί, η κατεδάφιση παλαιών κτιρίων υπηρετεί τη νεωτερική αναγκαιότητα για σύνδεση μιας κοινωνίας με το μέλλον (Layton και Thomas ό.π.: 1). Στην υπό μελέτη περίπτωση παρατηρούμε ότι, η μερική κατάχωση των αρχαιοτήτων του οικοπέδου Μακρυγιάννη και η κατεδάφιση των πολυκατοικιών του 1960 στην οδό Χατζηχρήστου επενδύονται με μια ρητορική περί «αισθητικής», «παλαιότητας», «δημόσιας ασφάλειας» και οπτικής «όχλησης», ενόσω δεν συμβαίνει το ίδιο με τις αρχαιότητες τις προερχόμενες από τον «ιερό» βράχο της Ακρόπολης. Δηλαδή, εδώ συντελείται μια «ερμηνευτική αποταξία»: τα καταλείπα της κλασικής αρχαιότητας αν και αποτελούν προ-νεωτερικό τρόπο σύνδεσης με το παρελθόν, εξάγονται, ως νεωτερική επιλογή, που υπηρετεί πιστά την εθνική αφήγηση αλλά και τα «αναπτυξιακά προτάγματα της προόδου» και συνδέονται εν τέλει με την εξαργύρωση του πολιτισμικού κεφαλαίου με οικονομικό.

Όλοι ανεξαιρέτως οι πληροφορητές ισχυρίζονται ότι κατά την ανέγερση του μουσείου καταστράφηκαν αρχαιότητες που βρέθηκαν στις ανασκαφές των θεμελίων. Για κάποιους συντελέστηκε «ένα έγκλημα». Για κάποιους άλλους ήταν κάτι «αναγκαίο» γιατί «το μουσείο έπρεπε να γίνει». Το ίδιο ισχύει και για τις πολυκατοικίες στην οδό Χατζηχρήστου «που ήταν κακάσχημες» όσο και για τα φολκλόρ μαγαζιά της δεκαετίας του 1980 επί της οδού Μακρυγιάννη «που ήταν χάλια». Κατά τη γνώμη μου, οι κάτοικοι που τάσσονται υπέρ της αλλαγής στη «συνοικία Μακρυγιάννη» αντιλαμβάνονται τις παρεμβάσεις στον αστικό ιστό ως εκ των άνωθεν επιβεβλημένες μεν, πλην όμως «αναγκαίες» στο βαθμό που επηρεάζουν τη δική τους καθημερινότητα. Εκείνο, δηλαδή, που αντιλαμβάνονται στη διάδραση με την υλικότητά των παρεμβάσεων, είναι τα απορρέοντα οφέλη της ύπαρξής τους,

δηλαδή το «ζωντάνεμα» της γειτονιάς. Γεγονός που αποδεικνύει ότι η πρόσληψη της πραγματικότητας δεν είναι στατική. Απεναντίας συνδιαμορφώνεται και αλληλοτροφοδοτείται τόσο από τις εκ των άνωθεν αναπαραστάσεις της, όσο και από τις από τα κάτω οικειοποιήσεις και ανανοηματοδοτήσεις.

Συνεπώς, τα υποκείμενα δεν είναι απολύτως ελεύθερα στο να αποφασίζουν ποια πτυχή του παρελθόντος τους θα κρατήσουν, ποιες μνήμες θα διατηρήσουν, ποια μνημεία θα εγκαθιδρύσουν. Αλλά ούτε και είναι έρμια των ηγεμονικών λόγων, οι οποίοι εκ των άνωθεν και δια της βίας επιβάλλουν συγκεκριμένες αναμνήσεις. Ακόμα και οι αφηγήσεις για την «απαλειφή της μνήμης» των πληροφορητών που διαφωνούν με τις επεμβάσεις φιλτράρονται μέσα από τον τρέχοντα λόγο της αξιοποίησης των πολιτισμικών καταλοίπων ως τουριστικά προϊόντα.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε, πως η ιδεολογική χρήση της κλασικής αρχαιότητας, που επιλέγεται «από τα πάνω», και ενίοτε και «από τα κάτω», προτάσσει την αρχαία κλασική εποχή ως το «ιδανικό» παρελθόν, και το χώρο που αυτή καταλαμβάνει με τα ορατά της υλικά κατάλοιπα, ως ιερό «προσκύνημα» στο συλλογικό φαντασιακό με αποτέλεσμα να θέτει τους όρους και τα όρια για την «αξιολόγηση» και άρα για την «ιεράρχηση» των υλικών καταλοίπων τόσο αρχαίων όσο και νεότερων, όπως συμβαίνει και στον παρακείμενο οικισμό των Αναφιώτων (Καυταντζόγλου 2000:45). Ομοίως και στο «οικόπεδο Μακρυγιάννη» ο οικιστικός ιστός των ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, που αποκαλύφθηκε στις ανασκαφές και οι πολυκατοικίες της δεκαετίας του 1960 στη Χατζηχρήστου βρίσκονται σε «λάθος» θέση, αποτελούν «ύλη εκτός τόπου» (Douglas[1966]1984:161), εστίες συμβολικής μόλυνσης των μοναδικών, ξεχωριστών, σχεδόν ιεροποιημένων μνημείων του λόφου της Ακρόπολης (και των τμημάτων του Παρθενώνα που το ΝΜΑ πλέον στεγάζει βλ. Πλάντζος 2009:16), «αποκείμενα» που πρέπει να απορριφθούν προκειμένου να ενηλικιωθεί η εθνική συνείδηση και να αναδυθεί αρραγές το εθνικό υποκείμενο (Butler [1993]2008:45) και ως εκ τούτου «αποχαρακτηρίζονται», εκκενώνονται των πολλαπλών τους νοημάτων, προκειμένου να καταστραφούν τελετουργικά (κατάχωση) ή να κατεδαφιστούν. Ως «αποκείμενα» οι αρχαιότητες και οι πολυκατοικίες, απειλούν το σύνορο της εύθραυστης ταυτότητας της συνοικίας που γειτνιάζει με τις υπόλοιπες αρχαιότητες του κλασικού παρελθόντος, αλλά και τα σύγχρονα επιτεύγματα της εποχής, όπως το ΝΜΑ, ο νέος σταθμός του μετρό και το Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης (κτίριο ΦΙΞ), για αυτό και «αποβάλλονται από το σύνορο αυτό, μετατρεπόμενα στην σκοτεινή του όψη» (Αθανασίου 2007: 34).

4.2. Τα κτίρια επί της οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου: το νεωτερικό πρόταγμα της «ολότητας» και η μετουσίωση του λόγου περί «ανάπτυξης» στη διαχείριση της νεότερης πολιτισμικής κληρονομιάς.

Τα δύο «επίμαχα» κτίρια στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου, στον αριθμό 17-19, θεωρήθηκε ότι «εμποδίζουν» τη θέα από το εστιατόριο του ανεγερθέντος μουσείου προς την Ακρόπολη και για αυτό με υπουργική απόφαση του τότε Υπουργού Πολιτισμού αποχαρακτηρίστηκε η πολυκατοικία στον αριθμό 17, η οποία χρονολογείται στα 1930 και αποδίδεται στον αρχιτέκτονα Βασίλη Κουρεμένο, ενώ προτάθηκε να διατηρηθεί μόνο η όψη της, και αυτή να μεταφερθεί σε άλλο σημείο (tuxs, 03/06/2009). Ως προς το νεοκλασικό κτίσμα στον αριθμό 19, αυτό όπως και όλα όσα βρίσκονται κατά μήκος της Διονυσίου Αρεοπαγίτου έχουν χαρακτηριστεί από το ΥΠΕΧΩΔΕ ως «διατηρητέα μνημεία».



Εικ.8 Μεσοπολομεμικό κτίσμα στον αριθμό 17 της Διονυσίου Αεροπαγίτου (Πηγή: <http://aeropagitou17.blogspot.com/>)

Εικ.9 Νεοκλασικό κτίσμα στον αριθμό 19 της Διονυσίου Αεροπαγίτου (Πηγή: MONumENTA)

«Ο πολιτισμός θέλει και θυσίες: Νέο εστιατόριο Ακροπόλεως» διαβάζουμε σε δημοσίευμα (*Athens Voice*, 16/10/2007):



Εικ. 10 Σατυρικό σχόλιο της αντιμετώπισης των αρχαίων αλλά και των νεότερων μνημείων στην περιοχή του Μακρυγιάννη από την τότε πολιτική ηγεσία (Μ. Λιάπης, Υπουργός Πολιτισμού και Χ. Ζαχόπουλος, Γενικός Γραμματέας Υπουργείου Πολιτισμού) και τον Διευθυντή του ΝΜΑ Δ. Παντερμανλή. (Πηγή: *Athens Voice*, 2007)

Η ασάφεια της πρότασης περί «μεταφοράς» της πρόσοψης του κτιρίου στον αριθμό 17 διχάζει τους κατοίκους:

Ιάσοντας: Η μια δεν είναι τίποτα ιδιαίτερο. Τριώροφο κτίσμα. Τέτοια υπάρχουν εκατοντάδες στην Αθήνα, που τα έχουν εγκαταλείψει.

Γιώργος: Αξιοπρόσεκτα, αλλά τίποτα ιδιαίτερο.

Μάρθα: Και αυτές οι πολυκατοικίες μπροστά από το μουσείο εμποδίζουν...αλλά πονάει πόδι, κόβει πόδι; Έχουνε μεγάλη ιστορία αυτά.

Αλλού διαβάζουμε, σύμφωνα με δηλώσεις κατοίκων: «ένα κτίριο δεν ορίζεται από την πρόσοψή του...[...] τα σπίτια μας δεν είναι απλώς ένα σκηνικό. [...] Για αυτό επιθυμούμε να μείνουνε στη θέση τους, όπως άλλωστε και οι 45.000 πολίτες που υπέγραψαν για τη διάσωσή τους» (*tvxs*, 03/06/2009). Ήδη από το 2007 κινήσεις πολιτών και οργανώσεων σε συνεργασία με τους κατοίκους κινούνται ενεργά προς τη

συλλογή ενυπόγραφων διαμαρτυριών, ενώ παράλληλα καταφεύγουν στο ΣτΕ καταθέτοντας αιτήσεις ακυρώσεως του αποχαρακτηρισμού των δύο μνημείων. Τελικά, με απόφαση (αρ.2339/2009) του ΣτΕ έγινε δεκτή η αίτηση των κατοίκων να ακυρωθεί η απόφαση του Υπουργού Πολιτισμού για την ολική άρση προστασίας του χαρακτηρισμένου ως μνημείου της Διονυσίου Αρεοπαγίτου 17, με το σκεπτικό ότι το κτίριο ήταν δεδομένο στον αρχικό σχεδιασμό του μουσείου, ενώ επιπλέον η παρουσία του διευκολύνει την ένταξη του μουσείου στον χώρο ή [στον] αστικό ιστό (*Καθημερινή*, 15/07/2009).

Όμως γιατί κάποια μνημεία θεωρούνται διατηρητέα και κάποια άλλα όχι; Και ποια είναι κάθε φορά τα κριτήρια της «διάσωσης» ή της «καταστροφής» τους αντίστοιχα; Η περίπτωση των αρχαίων μνημείων που αποκαλύφθηκαν στο «οικόπεδο Μακρυγιάννη» αλλά και των υφιστάμενων νεότερων στους περιμετρικούς δρόμους υποδεικνύει ότι το παρελθόν υφίσταται στον πληθυντικό. Στο πληθυντικό υφίστανται και τα νοήματα με τα οποία επενδύεται στο παρόν, εφόσον η πρόσληψη της πραγματικότητας δεν είναι ούτε ενιαία, ούτε στατική, αλλά εξαρτάται κάθε φορά από τις συνθήκες παραγωγής της. Οι συνθήκες παραγωγής του νοήματος, με το οποίο επενδύεται το παρελθόν, θα πρέπει να αναζητηθούν στους παροντικούς ηγεμονικούς πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους (Hirsch & Stewart 2005: 262) αλλά και στις «από τα κάτω» συγκροτούμενες παραλλαγές αυτών.

Για την επίσημη πολιτεία, η δημιουργία του ΝΜΑ σε άμεση (οπτική) γειτνίαση με το λόφο της Ακρόπολης φαίνεται να είναι ψηλά στην πολιτική ατζέντα ήδη από τη δεκαετία του 1970. Το ιδεολόγημα της οπτικής «συνομιλίας» του σύγχρονου οικοδομήματος με το αρχαίο μνημείο υπήρξε ο ακρογωνιαίος λίθος των πολλές φορές συγκρουσιακών συζητήσεων. Η επιζητούμενη οπτική επαφή με τον Παρθενώνα υπαινίσσεται σε ένα πρώτο επίπεδο την οπτικοποιημένη αισθητική ενότητα του μνημείου, με τα τμήματά του, τα οποία τοποθετήθηκαν στο νέο μουσείο για λόγους προστασίας από την περιβαλλοντική ρύπανση (βλ. και παλαιότερη συζήτηση σχετικά στο Yalouri 2001: 148-152). Σε ένα δεύτερο επίπεδο, εντός του μουσείου αυτήν τη φορά, η ενότητα/ολότητα του μνημείου αποδίδεται υπαινικτικά διαμέσου των εκμαγείων, δηλαδή, δια της απουσίας τμημάτων του. Εδώ τα ελγίνεια/παρθενώνεια μάρμαρα είναι παρόντα εν τη απουσία τους ή αλλιώς αθέατα πλην όμως στο προσκήνιο (“invisibly foregrounded” Tilley 2001:260). Επιπλέον, οι πρακτικές της συντήρησης, αναστήλωσης και «αποκατάστασης» του αρχιτεκτονήματος στην «αρχική του (αυθεντική) μορφή» (Yalouri ο.π.: 184-185), που υιοθετούνται ήδη από το 1930, με τις επεμβάσεις του Ν. Μπαλάνου (Ζάμπας 2002: 25), συνομιλούν με την ανάγκη επιστροφής στην ολότητα/ακεραιότητα του μνημείου, που λειτουργεί με αυτόν τον τρόπο μετωπικά του νεωτερικού εθνικού σώματος (Yalouri 2001: 185-186).

Η αναγκαιότητα της κατανόησης της πραγματικότητας ως όλου αποτελεί προϊόν του δυτικού Διαφωτισμού. Αποτελεί, δηλαδή, ένα νεωτερικό φαινόμενο, που συνδέεται με τον τρόπο αντίληψης της κατά Foucault επιστημολογικής γνώσης. Η νεωτερική εποχή, που αν και δεν υπήρξε παντού ομοιόμορφη, ούτε και απαραίτητα ταυτόσημη του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, διέπεται από κάποιες κοινές αξιωματικές παραδοχές. Η οργάνωση του κόσμου και η γνώση για αυτόν συστηματοποιείται, ταξινομείται, κανονικοποιείται με την βοήθεια ενός συστήματος φυσικών νόμων και ορθολογικών κανόνων. Η πρόοδος, η ανάπτυξη, η τάξη/ευταξία και κατά συνέπεια η ανθρώπινη ευτυχία, που από το τέλος του 18^{ου} αιώνα ανάγονται σε κοινωνικά ιδεώδη υποβοηθούνται από τη συστηματοποίηση αυτή της γνώσης (Foucault[1966] 2008:91). Πλην όμως, πρόκειται για μια γνώση που συγκροτείται στη βάση

αποκλεισμών. Το ιδεολόγημα της «αδιάσπαστης πολιτισμικής συνέχειας», που επιστράτευσαν τα δυτικά έθνη-κράτη κατασκευάζοντας τις εθνικές τους παραδόσεις, υποσκέλιζε τις πολλαπλές και διαφορετικές αφηγήσεις έναντι μιας από-ιστορικοποιημένης, καθολικής, τελεολογικής και ουσιοκρατικής «αλήθειας», ευνοώντας τις διακρίσεις παράγοντας διαφορές και κατακερματίζοντας εν τέλει το ιδεώδες της ολότητας (Layton και Thomas 2001:1), δημιουργώντας σε αυτό ρωγμές και αμφιβολίες (Herzfeld [1987]1998:61). Το υποβόσκον άγχος της εθνικής ολότητας που δυναμιτίζεται και εκ των έσω αλλά και από τον προοδευτικό κατακερματισμό της ύστερης νεωτερικής παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας αποτυπώνεται στην νοσταλγία για το όλον, για το χαμένο παρελθόν (Hamilakis 2007:282), για τη ματαιωμένη με άλλα λόγια επιθυμία της ολοκλήρωσης, για τη λακανική έλλειψη της απόλαυσης (Σταυρακάκης [1999]2008:97).

Ως εκ τούτου η κυρίαρχη συζήτηση που παλαιότερα εστίαζε στη δυτική έννοια της «πολιτισμικής συνέχειας» με όρους κληρονομιάς και ιδιοκτησίας, μετατοπίζεται τη δεκαετία του 1990 στην αισθητική της ενότητας του μνημείου (Hamilakis 2007: 262), στο πλαίσιο του περιβάλλοντος των συμφραζομένων του (context). Το φυσικοποιημένο όμως πρόταγμα της ενότητας του «μοναδικού» μνημείου του Παρθενώνα αντιβαίνει με τον χαρακτηρισμό του ως μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς, με αποτέλεσμα η αρχαιότητα να νοείται ως παγκόσμια κληρονομιά μόνο στο βαθμό που εξυπηρετεί τις τοπικές διεκδικήσεις (Yalougi 2001:82). Το αίτημα για επανεδαφοποίηση της, που γίνεται με όρους «αποκατάστασης» της ενότητας των τμημάτων του μνημείου εντός του φυσικού περιβάλλοντος παραγωγής τους, νοηματοδοτείται ως συμβολική από-αποικιοποίηση (ο.π.:83) και ταυτόχρονα ως πολιτική αναγνώριση (ο.π.:85) της συμβολής του τοπικού πολιτισμού σε διεθνές επίπεδο.

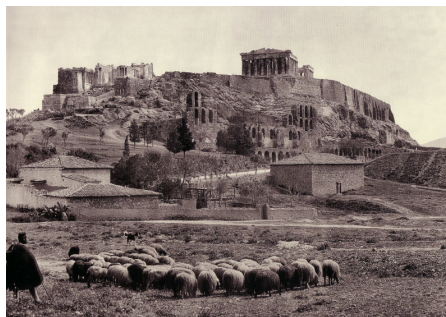
Μια ακόμη παράμετρος που συνηγορεί υπέρ της οπτικοποιημένης ολότητας, είναι αυτή της «ενοποίησης» των αρχαιολογικών χώρων γύρω από το λόφο της Ακρόπολης. Από τις απαρχές της σύστασης του ελληνικού κράτους η περιοχή του σημερινού κέντρου της Αθήνας, εισέρχεται σε μια ευρεία πολεοδομική ανασυγκρότηση¹⁹ υπό τον σχεδιασμό των Κλεάνθη και Schaubert (1833) αρχικά και αργότερα του Leon von Klenze (1834) και των Hansen-Schaubert (1836), ενώ η πρώτη οργανωμένη τοπογραφική αποτύπωση της Αττικής πιστώνεται στους Curtius και Kaupert στα 1874 (Κόκκου[1997]2009:128).



Εικ.11 Η πολεοδομική πρόταση των Κλεάνθη-Schaubert για την πόλη των Αθηνών του 1833 (Πηγή: Κ. Μπίρης, [1966], 1995 *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα*, Αθήνα, Μέλισσα)

¹⁹ Για αναλυτικά στοιχεία του πολεοδομικού σχεδιασμού της πόλης της Αθήνας έως τον 19^ο αιώνα βλ. Τραυλός, Ι., [1960] 2005, *Η πολεοδομική εξέλιξι των Αθηνών. Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19^{ου} αιώνος*, Αθήνα, Καπόν. Στοιχεία για τον 19^ο αιώνα βλ. Κορρές, Μ.(επιμ.), 2010, *Οι πρώτοι χάρτες της πόλεως των Αθηνών, Αθήνα, Μέλισσα*, ενώ για τα στάδια της επέκτασής λόγω της συνακόλουθης αύξησης του πληθυσμού έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα βλ. Μπίρης, Κ., [1966] 1995, *Αι Αθήναι: από του 19ου εις τον 20όν αιώνα*, Αθήνα, Μέλισσα.

Εικ.12 Το πολεοδομικό σχέδιο του Klenze του 1834 (Πηγή: Κ. Μπίρης, [1966], 1995 *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20όν αιώνα*, Αθήνα, Μέλισσα)



Εικ.13 Χάρτης του J.A. Kaupert που απεικονίζει την Αθήνα και τα περίχωρα στα 1875 (Πηγή: portal «Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών» ΕΙΕ)

Εικ.14 Φωτογραφική απεικόνιση του F. Boissonnas της περιοχής νότια της Διονυσίου Αεροπαγίτου στα 1903 (Πηγή: portal «Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών» ΕΙΕ)

Ήδη από την εποχή αυτή διαφαίνεται μια τάση των πολεοδόμων για λειτουργικό προγραμματισμό και ορθολογιστική χρήση του χώρου, σε συνάφεια με τις ιστορικές αναφορές και τη δημιουργία ενός «περίπατου», ενός κενού χώρου γύρω από τα ορατά μνημεία της κλασικής αρχαιότητας προκρίνοντας την «αποκατάσταση» του κέντρου της αρχαίας πόλης μέσω εκτεταμένων ανασκαφών γύρω από το λόφο της Ακρόπολης (Παπαγεωργίου-Βενετάς 2010: Passim). Ένα σχέδιο εγγεγραμμένο στο «συλλογικό φαντασιακό», που αν και προσέκρουσε ήδη από το 1833 σε κύμα διαμαρτυριών από μέρους των ιδιοκτητών των προς απαλλοτρίωση εκτάσεων, συνεχίζεται ωστόσο έως τις μέρες μας με το πρόγραμμα της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων²⁰ του Υπουργείου Πολιτισμού σε συνεργασία με την Εταιρεία Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων (Γαλάνη 2001:7), παραμένοντας υπό συνεχή διαπαραγμάτευση ανάμεσα στους κατοίκους, το κράτος και τις εμπορικές δραστηριότητες. Ένα σχέδιο και με οικονομικές προεκτάσεις, τόσο στην εποχή της κρίσης του 1893, όσο και στη σημερινή συγκυρία.

Ως εκ τούτου, η ιστορικότητα του ιδεολογήματος της «αποκατάστασης» του κέντρου της κλασικής Αθήνας στην «αρχική» του μορφή, διαμέσου της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων με κεντρικό άξονα τα «προεξάρχοντα» μνημεία του λόφου της Ακρόπολης, αλλά και τα τμήματα αυτών, που πλέον στεγάζονται στο ΝΜΑ στο οικόπεδο Μακρυγιάννη, έχει και μια ακόμη παράμετρο που συνδέεται με την εξαργύρωση του πολιτισμικού κεφαλαίου σε οικονομικό και η οποία άπτεται του λόγου περί «προόδου» και «ανάπτυξης». Ένας λόγος που εκφέρεται κυρίως από την επίσημη πολιτεία, αλλά και από μερίδα των κατοίκων της περιοχής.

²⁰ Οι περιοχές παρέμβασης του συγχρηματοδοτούμενου από την Ευρωπαϊκή Ένωση προγράμματος ενοποίησης των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας, όπως ορίζονται σήμερα, αφορούν στις εξής έξι περιοχές: (1) Κεραμεικός-Πειραιώς-Ιερά Οδός-Γκάζι-Θησείο, (2) Αρχαία Αγορά-Ρωμαϊκή Αγορά-Βιβλιοθήκη Αδριανού-Πλάκα, (3) Ακρόπολη-Άξονας Διονυσίου Αεροπαγίτου-Αποστόλου Παύλου-Φιλοπάππου-Μακρυγιάννη, (4) Ακαδημία Πλάτωνος-Μεταξουργείο-Ψυρρή, (5) Εμπορικό τρίγωνο-Σταδίου-Μητροπόλεως-Ερμού-Αθηνάς και (6) Ολυμπείο-Ζάπλειο-Στάδιο-Αρδηττός (Πηγή: <http://www.astynet.gr/>).

Η μετατροπή μιας ολόκληρης συνοικίας σε θεματικό πάρκο πολιτισμού και αναψυχής δεν θα μπορούσε να συνδεθεί παρά με ευχάριστες εντυπώσεις. Οι περισσότεροι από τους συνομιλητές μου όταν τους ζήτησα να μου περιγράψουν τα συναισθήματά τους για τη γειτονιά στην οποία διαμένουν, μου είπαν ότι νοιώθουν «ασφάλεια», «ζωντανία», «ανεμελιά». «Ζω στην πιο “απροβλημάτιστη” συνοικία της Αθήνας», μου είπε μια νεαρή κάτοικος ενώ μια άλλη ισχυρίζεται ότι «η Μακρυγιάννη είναι πολύ χάι». Το μονταρισμένο σκηνικό της αθηναϊκής γειτονιάς με το φωταγωγημένο και καλά φυλασσόμενο μουσείο, τους πλακόστρωτους δρόμους, τα χωρίς απορρίμματα πεζοδρόμια, τους τουρίστες ντόπιους και ξένους να κατακλύζουν τη γύρω περιοχή συνθέτουν ένα ιδανικό σκηνικό διαβίωσης σε μια περιοχή ασφαλή, ζωντανή, «αναβαθμισμένη». Είναι όμως έτσι;

Η εν λόγω «αναβάθμιση» ενέχει πολυσημία, αφού εμπεριέχει εγγενείς αντιφάσεις: «από τότε που άνοιξε το μουσείο, το παρκάρισμα δυσκόλεψε», «με την πεζοδρόμηση της Μακρυγιάννη, δυσκολευόμαστε να μεταφέρουμε πράγματα από το αυτοκίνητό στα σπίτια μας», «με το μετρό και το μουσείο η περιοχή πήρε αξία. Τι να το κάνω, που η περιοχή είναι σε μια ζώνη υψηλής αξίας, όταν πλήρωσα με τα τελευταία μέτρα ένα παχύλο χαράτσι;», μου λένε κάτοικοι της περιοχής. Ενώ για τον εμπορικό κόσμο που «έκανε μια επιλογή λόγω αναβάθμισης της ευρύτερης περιοχής» να ανοίξει καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος στη Μακρυγιάννη, το μουσείο κατέληξε να «είναι ανταγωνιστής», όπως μου εξηγούν, λόγω των χαμηλών τιμών των παρεχόμενων υπηρεσιών στους χώρους εστίασης που διαθέτει. Επιπλέον, η προσέλκυση τουριστών «της κρουαζιέρας» τα τελευταία χρόνια, εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης, δεν ευνοεί την παραμονή των επισκεπτών στην περιοχή (και τη συνεπακόλουθη κατανάλωση), δεδομένου ότι προσφέρει κλειστά πακέτα διακοπών του τύπου «όλα πληρωμένα» (all inclusive). Τέλος, η διαμόρφωση της πεζοδρόμησης της Διονύσου Αεροπαγίτου και η «προτεινόμενη» διαδρομή του αρχαιολογικού περιπάτου έχει σαν αποτέλεσμα να ωθεί τους επισκέπτες από την Ακρόπολη, στο μουσείο και από εκεί στο Θησείο, με αποτέλεσμα «να αναπτυχθεί το Θησείο και να πεθάνει η Πλάκα», όπως λένε οι γηραιότεροι που έζησαν την Πλάκα στη μεγάλη της άνθιση στις δεκαετίες του 1970 και 1980. Συνεπώς, η έννοια της «ανάπτυξης» της περιοχής, και της «αναβάθμισης» της ζωής των κατοίκων και των επαγγελματιών είναι εξαιρετικά συζητήσιμη και καθίσταται προβληματική εάν αναλογιστούμε τις εγγενείς της αντιφάσεις.

Η υπαγωγή εν τέλει ολόκληρης της «συνοικίας του Μακρυγιάννη» σε ένα ευρύτερο θεματικό πάρκο πολιτισμού και ψυχαγωγίας συνδέεται με μια ευρύτερη τάση που επικράτησε ήδη από την δεκαετία του 1980 στο δυτικό ημισφαίριο, σύμφωνα με την οποία η έκρηξη του ενδιαφέροντος για την πολιτισμική κληρονομιά συμβάδιζε με την εμπορευματοποίηση της κουλτούρας, στο πλαίσιο του τότε αναδυόμενου νεοφιλελεύθερου καπιταλιστικού οικονομικού μοντέλου (Butler 2006:468). Η πρόσβαση σε ειδικά διαμορφωμένους χώρους πολιτισμού, «αυθεντικά σκηνοθετημένους» (staged authenticity), όπως τα θεματικά πάρκα και τα υπαίθρια (open-air) μουσεία, συνδέθηκε με την έννοια της «διαχείρισης» του πολιτιστικού «προϊόντος» (de Groot 2009: 241) και την ανάδυση ενός νέου συλλογικού υποκειμένου, του τουρίστα-καταναλωτή (Walsh 1992: 118,125). Η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα της οικονομίας, άμεσα εξαρτώμενου από την παροχή υπηρεσιών σε συνδυασμό με την ταχύτητα ανεπτυγμένη τουριστική βιομηχανία, παρήγαγε νέους μη-τόπους κατά τον Augé («non-lieux», στο Burgin:20), στους οποίους, η κουλτούρα προσλαμβάνεται με νέους τρόπους κυρίως δια μέσου «υψηλών» εμπειριών, αποκομμένων από την υπόλοιπη καθημερινότητα. Η «συνοικία του Μακρυγιάννη» όπως την έζησα κατά τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας μου το 2012 μοιάζει να έχει τοποθετηθεί εσκεμμένα σε μια «βιτρίνα», σε μια κατάσταση φαινομενικής

«αποστέρωσης» από τον υπόλοιπο πυκνοκατοικημένο αστικό ιστό, όπως αυτός διαμορφώθηκε στις δεκαετίες της «αντιπαροχής» του 1960 και 1970. Θα λέγαμε ότι, η οδός Μακρυγιάννη ενέχει τη θέση διάβασης, κατωφλιού, ορίου (Turner, 1983:47) από ένα αυθεντικά σκηνοθετημένο εμπορικό και τουριστικό κέντρο στην περιφέρεια της ζωής της αθηναϊκής σύγχρονης πόλης, δηλαδή στο όμορο Κουκάκι. Δεν είναι τυχαίο που οι πληροφορητές μου, ενώ διαφωνούν ως προς τον τρόπο που εννοιολογούν την «αναβάθμιση» της περιοχής τους, συμφωνούν ως προς την εννοιολόγηση της «υποβάθμισης», της «παρακμής» όπως λένε, η οποία αντιπροσωπεύεται από το όμορο Κουκάκη, που ξεκινάει –σημειωτέον- έναν δρόμο παρακάτω από το «οικόπεδο Μακρυγιάννη».

4.3. Το κτίριο Βάλερ: «η μάχη του Μακρυγιάννη στους σοβάδες».

Όταν ζητάω από τους πληροφορητές μου, να μου μιλήσουν για τις παιδικές τους αναμνήσεις από τη ζωή τους στην περιοχή, παρατηρώ ότι όλες οι αναφορές είναι πρωτίστως συνδεδεμένες με τον χώρο και τη διαμόρφωσή του και δευτερευόντως με τον χρόνο και με συγκεκριμένες ημερομηνίες. Οι αναμνήσεις τους ξεδιπλώνονται σε σχέση με συγκεκριμένες πρακτικές στα πλαίσια της διάδρασης τους τόσο με τα αντικείμενα του υλικού περιβάλλοντος, όσο και με τα υποκείμενα της κοινωνικής ομάδας στην οποία κάθε φορά μετέχουν. Οι αναμνήσεις διαθλώνται, φιλτράρονται μέσα από το παροντικό πρίσμα πρόσληψης της πραγματικότητας, ενώ πολλές φορές είναι συγκρουόμενες, αντιφατικές, ακόμα και τραυματικές. Καθώς η εξιστόρηση προχωρά, η μνήμη παράγεται από τους ομιλητές και ταυτόχρονα τους παράγει. Δεν πρόκειται όμως για μια πιστή αναπαραγωγή όλων των γεγονότων. Οι ιστορίες ζωής, το ποιες εμπειρίες επιλέγονται κάθε φορά, αλλάζουν ανάλογα με τις συνθήκες και τα χρόνια. Οι εμπειρίες ανασηματοδοτούνται και αντλούν από τη συλλογική μνήμη της περιόδου στην οποία αναφέρονται, τη μνήμη δηλαδή της κοινότητας, στην οποία ακόμα μετέχουν και δια της οποίας διατηρούν και επανερμηνεύουν διαρκώς το παρελθόν.

Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία από τους συνομιλητές διατηρούν έντονες αναμνήσεις από τα παιδικά τους χρόνια, την εποχή της κατοχής και του εμφυλίου. Τόσο άμεσες, όσο και διαμεσολαβημένες. Και ενώ επιλέγουν να εστιάζουν την αφήγησή τους στα ανέμελα παιδικά παιχνίδια στο Θέατρο του Διονύσου ή στο Ηρώδειο, όταν τους ρωτάω για το γενικότερο κλίμα της εποχής ξεδιπλώνεται μια μάλλον τραυματική μνήμη:

Γιώργος: εδώ που είναι το μουσείο, ήταν το Σύνταγμα του Μακρυγιάννη. Είχε μεγάλο τείχος, ψηλό, δεν έβλεπες μέσα, είχε σύρματα πάνω. Μέσα ήταν η χωροφυλακή στο κτίριο Βάλερ...που έγιναν τα Δεκεμβριανά, στις 3 Δεκεμβρίου του 1944. Ιστορικό κτίριο της περιοχής. Σημείο αντίστασης της αριστεράς στο κράτος της δεξιάς και των Εγγλέζων, που ήταν μαζί. [...] Μια φορά μάλιστα είχαν βάλει μια βόμβα και εγώ έτυχε να περάσω λίγα λεπτά μετά. [...] Δεν μπορούσες να πεις τίποτα τότε.

Τασία: [...] στον εμφύλιο ήμουν 4-5 χρονών. Θυμάμαι τις πολλές πιστολιές, τη μεγάλη φασαρία, τους τραυματίες κάτω από το σπίτι μου. Εδώ ήταν η Χωροφυλακή και είχε ανελέητο πόλεμο με το ΕΑΜ. Ήμασταν αποκλεισμένοι στο σπίτι. Και ακόμα μου έχει μείνει απωθημένο, όταν ακούω πιστολιές. [...] θυμάμαι ήμασταν κρυμμένοι στο σπίτι γιατί έξω υπήρχε πόλεμος. Πραγματικός πόλεμος. Σε σταματούσαν στο δρόμο και σου ρίχνανε. Και εάν δε σου ρίχνανε για να σε σκοτώσουν, σου ρίχνανε στα πόδια. Όποιος κυκλοφορούσε. Υπήρχε απαγόρευση κυκλοφορίας. Ειδικά το βράδυ. Και θυμάμαι επειδή ήταν και ο πατέρας μου και οι θείοι μου τότε νέοι άνθρωποι,

30-35 χρονών δεν έβγαιναν από το σπίτι. Ούτε η μάνα μου. Μόνο η γιαγιά μου έβγαινε το βράδυ να πάρει ψωμί. [...] Από το 1947 και μετά βγαίνουμε στη γειτονιά και παίζουμε...σαν παιδιά.

Η πορεία προς τον εμφύλιο είναι πολυπαραγοντική όπως καταδεικνύει η ολοένα και αυξανόμενη σύγχρονη ερευνητική δραστηριότητα σε διοικητικά έγγραφα, επιστολές, μαρτυρίες και στον τύπο της εποχής (Φλάισερ 1995) με αποτέλεσμα να εκφεύγει από τις προθέσεις της παρούσας εργασίας. Ωστόσο είναι αναγκαίο να αναφερθούμε έστω και αποσπασματικά²¹ στα γεγονότα που διαδραματίστηκαν με επίκεντρο το κτίριο Βάιλερ, με αφορμή την έκθεση²² του επιτελάρχη του ΕΛΑΣ στα «Δεκεμβριανά», Αντισυνταγματάρχη Κωνσταντίνου Λαγγουράνη, προκειμένου να αποσαφηνίσουμε το ρόλο του ως τόπο μνήμης (ή αντι-μνήμης) της ευρύτερης περιοχής. Από την εν λόγω μαρτυρία προκύπτουν ενδιαφέροντα στοιχεία για τη διάταξη των αντιμαχόμενων δυνάμεων: το αγγλικό πυροβολικό είχε καταλάβει την Ακρόπολη, τα επιτιθέμενα τμήματα του ΕΛΑΣ εξορμούσαν από τη γραμμή που οριζόταν από τις οδούς Καρνάτιδων – Μισαραλιώτου, ενώ η άμυνα του στρατοπέδου είχε οργανωθεί εκτός από το κτίριο της Χωροφυλακής και στα γειτονικά κτίρια, εγκαθιστώντας μάλιστα φυλάκιο σε πολυκατοικία της διασταύρωσης των οδών Μακρυγιάννη και Χατζηχρήστου (Λαγγουράνης 1945: 4-5).

Από τις ημέρες εκείνες του Δεκέμβρη του 1944, που αποτέλεσαν προοίμιο της σφοδρής εμφύλιας διαμάχης απέμεινε στην υπό μελέτη περιοχή μόνο το κτίριο της Χωροφυλακής ή αλλιώς κτίριο Βάιλερ. Μετά από 60 και πλέον χρόνια το ίδιο κτίριο πρωταγωνιστεί σε μια άλλη διαμάχη, αυτής της «αποκατάστασης» του στην «αρχική» του μορφή. Ποια όμως είναι αυτή; Και ποιοι ερίζουν στο όνομα της «αισθητικής» έναντι της μνήμης;

Το κτίριο στην αρχική μορφή κατασκευής του στον 19^ο αιώνα φέρεται να ήταν επιχρισμένο. Κατά τη διάρκεια της ένοπλης σύρραξης όμως τον Δεκέμβρη του 1944 η εξωτερική του μορφή άλλαξε. Διαβάζουμε στον τύπο σχετικό δημοσίευμα με τίτλο «Η μάχη του Μακρυγιάννη στους σοβάδες. Διχάζει τους ειδικούς η αποκατάσταση του κτιρίου Βάιλερ, το οποίο ήταν επιχρισμένο στην αρχική του μορφή» (*Το Βήμα* 8/9/2010). Σύμφωνα με το δημοσίευμα μετά τα εγκαίνια του ΝΜΑ στο πλαίσιο των διαμορφώσεων της ευρύτερης περιοχής του μουσείου, ετέθη ζήτημα στο αρμόδιο γνωμοδοτικό συμβούλιο του Υπουργείου Πολιτισμού για τους όρους και τις προϋποθέσεις διατήρησης του κτιρίου της άλλοτε χωροφυλακής. Σύμφωνα με το σχετικό δημοσίευμα το ζήτημα δεν ήταν η διατήρηση ή μη του μνημείου. Το ερώτημα που ετέθη ήταν «σοβαντισμένο ή όχι». Σύμφωνα με το δημοσίευμα που υπογράφει η Μ. Θερμού:

²¹ Μετά το αιματηρό συλλαλητήριο στις 3 Δεκεμβρίου 1944 στην Πλατεία Συντάγματος, αλλά και τη γενική απεργία της 4^{ης} Δεκεμβρίου που κήρυξε το ΕΑΜ σε διαμαρτυρία των θανάτων άμαχων κατά τη διαδήλωση διαμαρτυρίας της προηγούμενης, τμήματα του ΕΛΑΣ των Αθηνών αναλαμβάνουν να προβούν στον αφοπλισμό των περισσότερων αστυνομικών τμημάτων της πρωτεύουσας καθώς και στην εκκαθάριση των εστιών των ταγματασφαλιτών που είχαν καταλάβει διάφορα σημεία σε συνοικίες μέσα στην πόλη με σκοπό τόσο την εξουδετέρωσή τους, όσο και τον εξασφαλισμό του οπλισμού τους. Ένα από αυτά τα σημεία ήταν και το λεγόμενο Σύνταγμα του Μακρυγιάννη, που χωροθετείται στο σημερινό οικόπεδο του ΝΜΑ και εντός του οποίου στο υφιστάμενο κτίριο Βάιλερ στεγαζόταν η Χωροφυλακή. Σύμφωνα με μαρτυρίες²² η μάχη που έλαβε χώρα εκεί ανάμεσα στο 1^ο Σύνταγμα Αθηνών και στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ που εφορμούσαν από το Κουκάκη ήταν σφοδρότατες και διήρκεσαν έξι ημέρες, από την 6^η Δεκεμβρίου μέχρι τη 12^η Δεκεμβρίου 1944, οπότε και έληξε η πολιορκία εις βάρος των δυνάμεων της Αντίστασης.

²² «Το συγκρότημα Μακρυγιάννη υπεστηρίχθει λυσοδώς από τα πυρά των Αγγλικών τανκς: αυτά είχαν μπει μέσα στον περίβολο και με τα συχνά πυρά των απαγόρευαν στους πολιορκητές του ΕΛΑΣ να εισχωρήσουν από τα ρήγματα του μαντρότοιχου. Επί του βράχου της Ακροπόλεως πολυβόλα βαριά και πυροβόλα προστατευμένα από τα απαραβίαστα δια τους Έλληνας μαχητές μνημεία του Παρθενώος επέθετον τα πυρά των κατά των νότων των πολιορκητών του Μακρυγιάννη τους έφερναν σε δύσκολη θέση».

Οι μαρτυρίες λένε ότι αυτό το κτίριο, το λεγόμενο Βάιλερ (ή Μακρυγιάννη), επίκεντρο μιας από τις μεγαλύτερες μάχες του Εμφυλίου το 1944, είχε... μεταβληθεί σε κόσκινο από το σφυροκόπημα των πολυβόλων όπλων. [...] Πολλοί από τους σοβάδες του έπεσαν μόνοι τους και άλλους τους έριξαν σε μια προσπάθεια αναστροφής της εικόνας του κτιρίου, αλλά κυρίως ιδεολογικής «διαγραφής» του γεγονότος.

Σύμφωνα πάντα με το ίδιο δημοσίευμα, ο αρχιτέκτονας Γ. Τζιρτζιλάκης, μέλος του Κεντρικού Συμβουλίου Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού φέρεται να δηλώνει για το κτίριο Βάιλερ, ότι:

[..] Είναι ένα κτίριο για το οποίο επί χρόνια υπάρχει αντιπάθεια στην ελληνική αρχιτεκτονική και στην ελληνική κουλτούρα γενικότερα. [...] Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι πολλές φωνές έχουν ακουστεί και στο πρόσφατο παρελθόν για την κατεδάφισή του.

Στο ίδιο μήκος κύματος μια κάτοικος της περιοχής, προβληματοποιεί τις ιδεολογικές απόπειρες επαναχρησιμοποίησης κτιρίων, ιδεολογικά φορτισμένων από την πλευρά της επίσημης πολιτείας:

Μυρσίνη: [...] εδώ (στην οδό Μακρυγιάννη) ήταν δρόμος. Δεν είχε τουρίστες όπως τώρα. Θυμάμαι τον βασιλιά που ερχότανε στην επέτειο των Δεκεμβριανών. Οι κάτοικοι έχουν να θυμηθούν τους χωροφύλακες που έμπαιναν στα σπίτια και συλλαμβάνανε κόσμο. Το σπίτι της θείας μου ήταν ανάμεσα στους αντάρτες και τη χωροφυλακή. Η περιοχή έχει στρώματα μνήμης. Οι σύγχρονες παρεμβάσεις εξαλείφουν αυτήν τη μνήμη. Δεν είναι τυχαίο ότι σε όλους τους ιστορικούς χώρους έγιναν παρεμβάσεις: η Μπουμπουλίνας έγινε Υπουργείο Πολιτισμού, η Ασφάλεια επί χούντας έγινε Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας και αργότερα Ε.Κ.Κ.Ε. Τα κρατητήρια έγιναν βιβλιοθήκες.

Δηλαδή, σε ένα πρώτο μορφολογικό επίπεδο οι σύγχρονες παρεμβάσεις σε κτίρια που έχουν συνδεθεί με τραυματικές μνήμες, συνιστούν σε ένα δεύτερο επίπεδο παραμορφώσεις περιεχομένου βάσει του οποίου συγκροτούνται τα συλλογικά υποκείμενα. Αυτό συμβαίνει, διότι τα κτίρια που συνδιαμορφώνουν τον αστικό ιστό της περιοχής ενσωματώνουν το παρελθόν, φέροντας την πατίνα του χρόνου πάνω τους και αυτό είναι που τους δίνει αξία σε ένα επίπεδο συμβολικό. Όπως και στην περίπτωση της πρακτικής της ανταλλαγής κοχυλιών (σε βραχιόλια και περιδέραια) κατά τη διάρκεια του *kula* των νησιών Trobriand, η «αξία» των κοχυλιών αποτιμάται από το χρώμα που έχουν προοδευτικά λάβει (από λευκό σε φαιό για τα βραχιόλια και από κόκκινο σε σκούρο κόκκινο για τα περιδέραια) καθ' όλη τη διάρκεια της ανταλλαγής τους (Jones 2007: 21) μεταξύ των φυλών μέσα στην ίδια την κοινότητα καθώς και ανάμεσα στις κοινότητες των διαφόρων νησιών της θάλασσας του Σολομώντα (Malinowski 1920: 102)²³.

Σε άλλο δημοσίευμα, το οποίο υπογράφεται από την αρθογράφο σε θέματα πολιτισμού Χαρά Κιοσσέ (*Το Βήμα*, 16/7/2000) διαβάζουμε πως –μεταξύ άλλων-στο κτίριο Βάιλερ πιστώνονται και οι ανεπιτυχείς αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί (το 1976 και 1979 αντίστοιχα) για την ανέγερση του ΝΜΑ:

²³ Ανάλογος και ο λόγος περί πατινας του χρόνου σε σχέση με το χρώμα των μαρμάρων στη συζήτηση που ακολούθησε την αποκάλυψη για τον καθαρισμό των μαρμάρων του Παρθενώνα (Yalouri 2001: 176-183).

Ένας από τους λόγους της αποτυχίας από την πρώτη στιγμή ήταν βεβαίως το διατηρητέο κτίριο Βάιλερ στο κέντρο του οικοπέδου [...]Είτε το θέλουμε είτε όχι το κτίριο Βάιλερ δεν προσφέρεται στην εξεύρεση αρχιτεκτονικών λύσεων για το Νέο Μουσείο στο συγκεκριμένο οικόπεδο. Τόσο μορφολογικά όσο και λειτουργικά, το κτίριο [...]δεν «παντρεύεται» εύκολα με ένα σύγχρονο αρχιτεκτόνημα, δημιουργεί υποχρεώσεις σεβασμού του Νέου προς το παλαιό κτίριο και καταλαμβάνει εξαιρετικά κρίσιμο αλλά και χρήσιμο λειτουργικό χώρο μη αφήνοντας περιθώρια σωστής ανάπτυξης ενός σύγχρονου Μουσείου.

Η παραπάνω συζήτηση εντάσσεται στον ευρύτερο προβληματισμό της διαχείρισης της μνήμης και της λήθης. Οι όροι και οι προϋποθέσεις διατήρησης μνημονικών τόπων δεν είναι στατικοί. Αλλάζουν καθώς οι κοινωνικές συνθήκες παραγωγής τους αλλάζουν. Καθώς οι ευρύτερες κοινωνικές συγκυρίες μεταλλάσσονται. Η συλλογική κυρίαρχη μνήμη έχει τη δυνατότητα να απωθεί και να καταπιέζει τη δυνατότητα μνήμης για γεγονότα που διχάζουν. Το ζητούμενο της συνύπαρξης είναι που τελικά επικράτησε στην περίπτωση που εξετάζουμε, η διαμάχη που προηγήθηκε όμως έχει σημασία για την επίρρωση του επιχειρήματος που προσπαθώ εδώ να αναπτύξω. Προσπαθώ να υποστηρίξω, δηλαδή, ότι η δημιουργία του ΝΜΑ, στο οικόπεδο του Μακρυγιάννη, σε μια συνοικία φορτισμένη ιδεολογικά εξυπηρετείται και από μια απόπειρα «εξυγίανσης» του εθνικού αφηγήματος από τα «σκοτεινά» του σημεία. Η έλλειψη ή παράλειψη εντός του ίδιου του κτιρίου οποιασδήποτε αναφοράς στα τραυματικά γεγονότα, στα οποία το κτίριο πρωταγωνίστησε, οδηγεί σε μια ιεροποίηση και αποσκοπεί στη λύτρωση (Ward:154), στην εξιλέωση (δια της λήθης) με ένα παρελθόν που «δεν θέλουμε να θυμόμαστε». Παραφράζοντας τον Renan, θα λέγαμε ότι η συλλογική αμνησία αποτελεί ένα συστατικό στοιχείο της ίδρυσης των εθνών (Ρενάν [1882] 1993:37), καθώς και της διατήρησής τους.

Οι παρακείμενες αρχαιότητες του λόφου της Ακρόπολης αλλά και η μεταστέγαση τμήματος αυτών στο ΝΜΑ χρησιμεύει ως πρότυπο και ως μέτρο, «επισκιάζοντας» τα ίχνη της νεότερης ιστορίας με όρους «αισθητικής» και «ανάπτυξης» ή αλλιώς υποδεικνύοντας το σωστό και το λάθος στην αισθητική του αθηναϊκού τοπίου ως πανοπτικός μηχανισμός (Yalougi 2001: 153). Το ΝΜΑ, αλλά και ο ομώνυμος σταθμός του μετρό, καταλήγουν να λειτουργούν μετωνυμικά των μνημείων του λόφου της Ακρόπολης. Τελικά, ο σοβάς...ηττήθηκε και το κτίριο Βάιλερ δεν «αποκαταστάθηκε» στην αρχική του μορφή. Πλην όμως ως κτίριο που στεγάζει σήμερα γραφεία των υπηρεσιών του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού έχει συμμετάσχει στο ευρύτερο πρόγραμμα «εξυγίανσης» και «εναρμόνισης» της περιοχής με τα παροντικά «αναπτυξιακά» προτάγματα, διακόπτοντας το «σχόλιο» που θα μπορούσε να κάνει κατά της εμφύλιας σύρραξης και προτάσσοντας μια επιλεκτική ενθύμηση (ως στρατιωτικό νοσοκομείο στον 19^ο αιώνα), σε μια απόπειρα απαλειφής μνήμης. Συνεπώς, ο τρόπος που ανακαλούμε γεγονότα στη μνήμη μας συνδέεται άρρηκτα με τον τρόπο που ξεχνάμε. Ποιες άλλες αναμνήσεις έχουν οι κάτοικοι από την περιοχή στην οποία γεννήθηκαν και μεγάλωσαν; Πρόκειται για μνήμες-συνήθειας, που εμπλέκουν τα σώματα και φτιάχνουν ιστορίες; Και εάν ναι, τότε πως αυτές διαπλέκονται με τις κυρίαρχες μνήμες και αφηγήσεις, με τους περιορισμούς και τους κανόνες που αυτές εγκαθιδρύουν;

4.4. Σε ποιόν ανήκει το παρελθόν; Η μνήμη της ιστορίας και η «από τα κάτω» πρόσληψή της.

Οι άνθρωποι που κατοικούν σήμερα στην εν λόγω συνοικία περιτριγυρίζονται από μνημεία τόσο των αρχαίων όσο και των νεότερων χρόνων. Ως ίχνη του παρελθόντος

τα μνημεία παραπέμπουν λόγω της υλικότητάς τους σε μια άμεση, ορατή, σύνδεση με παρελθοντικές χρονικότητες και ενίοτε λειτουργούν ως μνημονικοί δείκτες, διαμέσου των οποίων ένα κοινωνικό σύνολο έρχεται σε επαφή με την ιστορία του. Τα μνημεία όμως δεν μιλούν από μόνα τους. Ούτε ενέχουν τη θέση «μαρτύρων» μιας «αντικειμενικής» ιστορίας, αλλά ούτε και συμβόλων που προσμένουν παθητικά αποκρυπτογράφηση προκειμένου να γίνουν κατανοητά. Τα πολιτισμικά πλαίσια του παρόντος μεταβάλλουν τις ερμηνείες για το παρελθόν (Hodder [1986]2010: 59). Τα μνημεία παράγουν το νόημα που εμείς τους δίνουμε (Gell 1998:6), είναι δηλαδή εξίσου παράγοντες και παραγόμενα. Η νοηματοδότηση τους αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία, η οποία εμπλέκει τόσο τη νόηση, όσο τις αισθήσεις και τα συναισθήματα. Το ότι τα αντικείμενα τοποθετούνται πέραν των γλωσσικών περιγραφών έγκειται στον τρόπο με τον οποίο αυτά δρουν και διαντιδρούν με τα ανθρώπινα αισθητηριακά όργανα (Ingold 2007:7).

Η κατανόηση και άρα η αναγνώριση πιστώνεται τόσο στις νοητικές, όσο και στις σωματικές διαδικασίες διαμέσου των έξεων, του habitus. Σύμφωνα με τον Bourdieu «αυτό που μαθαίνουμε με το σώμα δεν είναι κάτι που κατέχουμε, όπως η γνώση, αλλά κάτι που είμαστε» (Bourdieu [1980] 2006: 120). Με άλλα λόγια η έξη ως γενεσιουργός αρχή της έννοιας της πρακτικής έχει τη μορφή της «ενσωματωμένης ιστορίας μεταλλαγμένης σε φύση» (Bourdieu [1980] 2006: 94). Επιπλέον, πρόκειται για μια ανοιχτή και εν εξελίξει διαδικασία, αφού «το σύνολο της σωματικής έξης είναι μια τεχνική, η οποία διδάσκεται και η εξέλιξη της οποίας δεν έχει περατωθεί» (Mauss [1950] 2004:221).

Η σχέση των μόνιμων κατοίκων με τα μνημεία στην υπό μελέτη συνοικία συγκροτείται όχι μόνο από την επίσημη/εθνική ιστορία, τα αντίστοιχα εγχειρίδια και τα αρχαιολογικά μουσεία, αλλά και/κυρίως από την ίδια τη σωματική γειτνίαση και συνακόλουθη οικειοποίηση των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος:

[...]Παίζαμε στα αρχαία. Στο Ηρώδειο πηγαίναμε, στου Διονύσου πηγαίναμε, στη σπηλιά με το εκκλησάκι.

[...] ως παιδιά είχαμε σχέση με τα μνημεία μες στην καθημερινότητα. Το θέατρο του Διονύσου τότε (δεκαετία 1940) ήταν χωρίς περίφραξη.

[...] Παίζαμε κρυφτό. Άφηνες τη ζακέτα σου πάνω στα μάρμαρα ή σε τσιμπούσε η τσουκνίδα που βρισκόταν στο σκαλοπάτι του θεάτρου.

[...] αμέσως μετά το Ηρώδειο στα αριστερά, ήταν το σπίτι του Παρθένη, εκεί που σήμερα είναι ελεύθερος χώρος. Τότε, πηγαίναμε και τον κοιτάζαμε που ζωγράφιζε. [...] εκεί που είναι σήμερα το εστιατόριο «Διόνυσος» παίζαμε. Και 50 παιδιά. Μπορεί και 70.

[...] πήγαίνα σχολείο στην Πλάκα, κοντά στο μνημείο του Λυσικράτους, και όταν κάναμε κοπάνα πηγαίναμε στην Ακρόπολη, να κάτσουμε στα μάρμαρα να λιαστούμε.

Τα μνημεία δεν αποτελούν για τους κατοίκους της περιοχής σύμβολα που πρέπει να «διαβαστούν», αφού κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε τον ευδιάκριτο διαχωρισμό²⁴ της υλικότητάς τους (σώμα), από το νόημα (νους) το οποίο φέρουν και το οποίο

²⁴ Η διχοτόμηση μεταξύ του νου και της ύλης ή της υλικότητας αντικειμένων και της νοητικής αναπαράστασής τους είναι δυτικής προέλευσης και αποδεικνύεται πλασματική (Tilley, 2001: 264)

μεταφέρουν ως οχήματα εννοιών, σύμφωνα με τις προσεγγίσεις της συμβολικής ανθρωπολογίας (Ortner 1984:7). Αλλά δεν αποτελούν ούτε και σημαινόμενα εμπορούμενα νοημάτων και εννοιών που προηγούνται των σημαινομένων, των εικονοποιημένων. Αντιθέτως «οι αρχαίες πέτρες» ενέχουν σε αυτήν την περίπτωση «κενά» σημαίνοντα (Σταυρακάκης [1999]2008:59), που προηγούνται των σημαινομένων και που λειτουργούν ως παλίμψηστα νοημάτων και εμπειριών καθώς εννοιολογούνται ως «κρυφώνες», «κυνηγητό», «κοπάνα» ανάλογα με τις περιστάσεις και τις διαφορετικές χρονικότητες εντός της ανθρώπινης εμπειρίας. Συνεπώς, τα υλικά κατάλοιπα του πολιτισμού δεν είναι εξωτερικά των εμπειριών, αλλά αλληλεπιδρούν με το σώμα, τις αισθήσεις και τη νόηση παράγοντας γνώση. Με άλλα λόγια, η σωματοποιημένη μνήμη εγγράφεται μέσα από πολιτισμικές διαδικασίες και πρακτικές.

Επιπλέον, τα υλικά πολιτισμικά κατάλοιπα επενδύονται με διαφορετικές έννοιες ανάλογα με τη χρονικότητα των χρήσεων και των πρακτικών στις οποίες εγγράφονται. Έτσι, σύμφωνα με τον Miller, η σχέση των υποκειμένων με τα αντικείμενα οριοθετείται και γίνεται αντιληπτή σε σχέση με τις διάφορες χρονικότητες, δηλαδή τη διαχρονία, τη συγχρονία και την παροδικότητα (Miller 1994 :409): στην περίπτωση της συγχρονίας, τα αντικείμενα συμμετέχουν, ενσωματώνονται στην κοινωνική ζωή των υποκειμένων, συμμετέχοντας στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων του. Η ίδια η υλικότητά τους χαρακτηρίζεται από μια ανθεκτικότητα στο χρόνο και χρησιμεύει ως συνδετικός κρίκος των διαφορετικών χρονικοτήτων καθώς ενσωματώνονται σε δίκτυα καθημερινών πρακτικών (Ingold 2007: 6). Για αυτό και η περιήφραξη των αρχαιολογικών χώρων, η δημιουργία πορειών επισκεπτών, η κατασκευή του NMA, αποτελούν επεμβάσεις που όπως λέει μια πληροφορήτρια :

Η περιοχή δεν τις χρειαζόταν. [...]εξυπηρετούν την αντίληψη που θέλει τουριστικές ζώνες γύρω από το κέντρο της Αθήνας. Θεωρώ ότι τα μνημεία είναι ίχνη από άλλο πολιτισμό. Δίνουν αρμονία. Είναι κομμάτι της ζωής. [...] Είναι σημείο αναφοράς. Είναι κομμάτι του εαυτού μου. Είναι πολύ σημαντικό. Δεν έχω λογική σχέση με τα μνημεία. Εγώ αν δεν δω την Ακρόπολη κάθε μέρα κάτι παθαίνω. Είναι σαν να κάνω την προσευχή μου. [...] Αυτό που έγινε με την ενοποίηση (των αρχαιολογικών χώρων της Αθήνας) ήταν να επέμβουν σε ένα κομμάτι της ζωής των κατοίκων.

Μέσα από τις καθημερινές πρακτικές, όπως είναι το παιχνίδι, οι συναναστροφές, η ενατένιση, οι κάτοικοι μετείχαν του χώρου και της ιστορίας του με τρόπο βιωματικό. Τα αντικείμενα αλληλεπιδρούσαν με τα υποκείμενα και οι κοινωνικές σχέσεις διαμεσολαβούνταν από τα αντικείμενα (Hicks 2010:61, Tilley 2006:61 και Miller 2010: 54). Η διαλεκτική αυτή σχέση υποκειμένων και αντικειμένων δείχνει πως «χρησιμοποιώντας αντικείμενα του υλικού κόσμου, οι άνθρωποι κατασκευάζουν και προσδιορίζουν τις ταυτότητες και τους ρόλους τους μέσα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο» (Γιαλούρη 2010: 364). Τα υλικά πολιτισμικά κατάλοιπα του παρελθόντος αποτελούσαν τμήμα του βιωμένου παρόντος, κομμάτι της καθημερινότητας και σημεία αναφοράς στη διαμόρφωση των ταυτοτήτων τους (Buchli 2002:9). Δεν αποτελούσαν απλές αναπαραστάσεις του παρελθόντος, αλλά μια από τις διαστάσεις του (Tilley2006: 66).

[...] στη Χατζηχρήστου είχε μικρά μαγαζάκια. Εκεί έμεναν η δασκάλα μου, οι κολλητές μου φίλες, στις πολυκατοικίες που τώρα γκρεμίστηκαν. Το μουσείο μου χάλασε το τοπίο των παιδικών μου χρόνων και ήμουν πολύ τσαντισμένη με αυτό. Για αυτό άργησα να επισκεφτώ το μουσείο. Είχα μια άρνηση.

[...]στη Μακρυγιάννη υπήρχε ένα μπακάλικο με τη σέσσουλα. Πήγαινες εκεί και ψώνιζες χύμα. Τότε όλα τα ψώνιζες χύμα.

[...]στη Χατζηχρήστου υπήρχε το περίφημο βιβλιοχαρτοπωλείο του Βραχωρίτη. Στο υπόγειο είχε τυπογραφείο. Εκεί πηγαίναμε και παίρναμε σε όλη την κατοχή τετράδια. Από αυτό έμεινε μόνο η ταμπέλα.

Στη διαδικασία αυτή που περιγράφουμε τα αρχαία της περιοχής του Μακρυγιάννη, όσο ήταν προσβάσιμα, εκτός περίφραξης και εκτός μουσείου, αλλά και οι πολυκατοικίες πριν την κατεδάφισή τους και η οδός Μακρυγιάννη πριν την πεζοδρόμηση ασκούσαν δραστηριότητα και συμμετείχαν μέσω των καθημερινών πρακτικών στη διαμόρφωση της ταυτότητας των κατοίκων. Το ότι κάποιοι από τους κατοίκους μέσω των υλικών καταλοίπων διοχέτευαν τη δράση τους (Gell 1998a:18) πιστοποιείται από τη συνολικότερη στάση τους, η οποία αφορά και στις αρχαιότητες που αποκαλύφθηκαν τόσο κατά τη διάνοιξη του μετρό όσο και στην ανασκαφή στο οικοπέδο που ανεγέρθηκε τελικά το ΝΜΑ αλλά και στα μνημεία της νεώτερης πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής. Η οικειοποίηση από κάποιους από τους μόνιμους κατοίκους της περιοχής όλων ανεξαιρέτως των υλικών καταλοίπων του παρελθόντος ενέχει μια σημαντική διάσταση στη διαδικασία συγκρότησης των ταυτοτήτων τους, σε τοπικό επίπεδο.

Το νέο ήθος της διατήρησης της «αυθεντικότητας» δια της συντήρησης, της αποκατάστασης και της αναστήλωσης μνημείων που επικράτησε διεθνώς από το 1964 και εξής (Holtoft 2005:113) σε συνδυασμό με την πολιτική της διαχείρισης των αρχαιοτήτων συνέβαλε στην απομόνωση των αντικειμένων από την καθημερινή διάδραση με τα υποκείμενα, με το να τα αναγάγει σε «ύψηλης σημασίας» και κατά συνέπεια υψηλής προστασίας. Επιπλέον οι πρακτικές της περίφραξης, της σήμανσης, της φύλαξης, της διατήρησης σε κατάχωση, της απομόνωσης εν τέλει των αρχαιοτήτων οδήγησε βαθμιαία στη θεσμοποίηση της οπτικής εμπειρίας (Shelton 2006:480). Η νέα συνθήκη οδηγεί τελικά σε μια επαναπρόσληψη της πραγματικότητας ως αποτέλεσμα μιας ενσώματης νοητικής επεξεργασίας. Πλέον, οι αρχαιότητες προδιαθέτουν τους επισκέπτες αλλά και τους κατοίκους για τη χρήση τους βάσει των παρεχόμενων δυνατοτήτων τους (“affordances”: Gibson 1979 στο Jones 2007: 38), οι οποίες ικανοποιούν αποκλειστικά και μόνο την αίσθηση της όρασης.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι, η εθνική ιστορία της αρχαιοελληνικής κληρονομιάς επισκιάζει την πρόσφατη νεοελληνική μνήμη στην υπό μελέτη περίπτωση. Τα πολλαπλά στρώματα μνήμης της περιοχής (παιχνίδι κοντά στα αρχαία, εμφύλιος, αστικός ιστός δεκαετίας 1960, φολκλόρ δεκαετίας 1980), λειτουργούν ως αντι-μνήμη (counter-memory), ως άλλες φωνές που παραμένουν σιωπηλές (Foucault στο Bouchard [1977] 1980: 18) ανάμεσα στον ηγεμονικό λόγο και τις επικρατούσες αναπαραστάσεις. Η δοθείσα πρωτοκαθεδρία στο αρχαιοελληνικό παρελθόν και μάλιστα αυτό της κλασικής αρχαιότητας επιβεβαιώνει αδιαφιλονίκητα το εθνικό πρόγραμμα και παγιώνεται αδιάψευστα ως ο κυρίαρχος πρωταγωνιστής σε τοπικό επίπεδο. Όχι όμως χωρίς διαπραγματεύσεις. Όχι χωρίς συγκρούσεις και χωρίς διενέξεις. Οι συντονισμένες ενέργειες μερίδας κατοίκων, αλλά και η συμπαράσταση που αυτές βρήκαν, είδαμε πως συντέλεσαν στη διατήρηση τμημάτων του αστικού ιστού (κτίρια Διονυσίου Αρεοπαγίτου 17-19 και οδού Χατζηχρήστου, αλλά και τμήμα του πολεοδομικού ιστού της αρχαίας συνοικίας στο υπόγειο του ΝΜΑ).

Εν τέλει, η «συνοικία Μακρυγιάννη» μοιάζει να μετέχει σε περισσότερες από μια κατηγορίες ταυτόχρονα: είναι και γειτονιά, αλλά και στα όρια του αστικού ιστού. Είναι και συνοικία, αλλά και τουριστικός προορισμός. Ενσωματώνει μνήμες και τοπικές και εθνικές. Για την επίσημη (κάθε φορά) πολιτεία το προς ανάδειξη παρελθόν στη συνοικία Μακρυγιάννη σχετίζεται με το ΝΜΑ και τα εκθέματα από το λόφο της Ακρόπολης. Για (κάποιους από) τους κατοίκους τόσο τα αρχαία ευρήματα της ανασκαφής, που αναδεικνύουν ένα «άλλο» παρελθόν, κάπως παραμελημένο από την εθνική ιστορία, όσο και τα κτίρια της Διονυσίου Αρεοπαγίτου, το κτίριο Βάιλερ, αλλά και οι πολυκατοικίες της δεκαετίας του 1960 αποτελούν ψηφίδες, κρίκους μιας ιστορίας σε επίπεδο τοπικό, της δικής τους ιστορίας.

5. Συμπεράσματα.

Στην παρούσα εργασία προσπάθησα να αναδείξω και να διερευνήσω τους τρόπους παραγωγής λόγων για το παρελθόν, τη μεταξύ τους σχέση, καθώς και τις χρήσεις, τόσο «από τα πάνω», από τη δημόσια ιστορία, όσο και «από τα κάτω», από τις ατομικές και συλλογικές μνήμες των κατοίκων της «συνοικίας Μακρυγιάννη». Οι ευρύτερες παρεμβάσεις στην περιοχή καθώς και οι αναπαραστάσεις αυτών σε χάρτες, στο διαδίκτυο, σε μερίδα του έντυπου και περιοδικού τύπου, αλλά και στον προφορικό λόγο και στις αφηγήσεις ζωής κάποιων πληροφορητών συνιστούν στοιχεία ενός διαρκούς «παροντισμού» που ατενίζει το μέλλον: μιας συνθήκης αέναης επικαιροποίησης, δηλαδή, κατά την οποία το παρελθόν και το μέλλον συναιρούνται στο παρόν, δίνοντας την αίσθηση της ολότητας και διαφωτίζοντας με αυτόν τον τρόπο, πως μια κοινωνία αντιλαμβάνεται μέσα στον ιστορικό χρόνο τον εαυτό της (Hirsch και Stewart 2005:270, Anderson 1997:48 και Stewart 2008:275-276).

Το πρόταγμα της ενθύμησης στην ύστερη νεωτερικότητα που διανύουμε επιτείνεται, καθώς η χρονική γραμμικότητα και αλληλουχία διαταράσσονται ενώ και η κατηγορία της χωρικής ενότητας δοκιμάζεται με τις μετατοπίσεις συνόρων και πληθυσμών (Gurta & Ferguson 1992: 53), με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ρωγμές ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης, η πολυπολιτισμικότητα, και η καλπάζουσα εξέλιξη της πληροφορικής και του κυβερνοχώρου εγκαθιδρύουν ένα κλίμα αστάθειας, αβεβαιότητας και ανασφάλειας για το μέλλον, ενώ προκρίνουν τη διαφύλαξη του παρελθόντος και τη διατήρηση του παρόντος εμπλέκοντας δια των μνημείων και της παγκόσμιας πολιτισμικής κληρονομιάς (world heritage) όλη την υφήλιο. Η διατήρηση της εθνικής πολιτισμικής κληρονομιάς αλλά και της πολιτισμικής μνήμης, όπως και εάν προτάσσεται ως αίτημα, ως δικαίωμα ή ως καθήκον, αποτελεί αιτία και ταυτόχρονα σύμπτωμα της αδιάκοπης ανάγκης επικαιροποίησης της εθνικής κουλτούρας στις κοινωνίες της ύστερης νεωτερικότητας, που τελούν υπό καθεστώς μελλοντικής απροσδιοριστίας.

Όμως, η μνήμη δεν αντιλαμβάνεται το πέρασμα του χρόνου. Αρνείται την παρελθοντικότητα των γεγονότων και επιμένει στην αέναη παροντικότητά τους. Οι αναμνήσεις δεν σταματούν να υπάρχουν ακόμα και όταν δεν υπάρχουν πια τα ίχνη αυτού που θυμόμαστε. (Kuechler 1999:55). Μπορεί η ανάμνηση της εξέγερσης του 1821 να μην υπάρχει, όμως η ονοματοθεσία των παρακείμενων δρόμων την καθιστά «παρούσα» (Connerton 2009:11) στη «συνοικία του Μακρυγιάννη». Με τον ίδιο τρόπο, οι πολυκατοικίες που κατεδαφίστηκαν στα νότια του ΝΜΑ, οριοθετούν ένα κενό²⁵ στη συνέχεια του πυκνού αστικού ιστού, υπενθυμίζοντας στους κατοίκους τα χρόνια της μεταπολεμικής πρακτικής της «αντιπαροχής». Ακόμα, τα εκθέματα στις προθήκες του μετρό «Ακρόπολη», που είναι επισκέψιμα, αλλά και οι αρχαιότητες που είναι ορατές από το δάπεδο του μουσείου στέκουν ως εναπομείναντα ίχνη μιας άλλης παρελθούσας λιγότερο γνωστής ιστορίας. Ως εκ τούτου, θα λέγαμε, ότι η παρουσία του νέου αρχιτεκτονήματος του μουσείου, υπενθυμίζει την απουσία των υπολοίπων μνημών στην περιοχή οριοθετώντας μια συμβολική γεωγραφία ανάμεσα στην αρχαιότητα και στη νεότερη ιστορία. Το μουσείο και οι γύρω από αυτό παρεμβάσεις, δηλαδή δε συνιστούν αφ' εαυτού τόπο μνήμης, αλλά ένα όχημα μέσα από το οποίο διαθλάται η συλλογική μνήμη της ευρύτερης περιοχής και ταυτόχρονα η δημόσια μνήμη του ελληνικού έθνους.

²⁵ Σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγει μελέτη που εξετάζει πως το κενό στον αστικό χώρο του Βερολίνου και οι «σκιές» των κατεδαφισμένων κτιρίων διαμορφώνουν με την απουσία τους την αίσθηση της παρουσίας του παρελθόντος βλ. και Hartog 2005:9.

Όπως ήδη συζητήσαμε οι συνολικές παρεμβάσεις στην περιοχή εντάσσονται σε προσπάθειες δημιουργίας ενός «αρχαιολογικού περιπάτου» γύρω από τα μνημεία της κλασικής αρχαιότητας με προεξάρχοντα το λόφο της Ακρόπολης. Προσπάθειες που χρονολογούνται από τη σύσταση του ελληνικού κράτους και τους πρώτους πολεοδομικούς σχεδιασμούς. Αυτή η ριζωμένη επιθυμία στο εθνικό συλλογικό φαντασιακό για την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων και αρχαίων μνημείων υπήρξε επιλεκτική, δεδομένου ότι συμπεριέλαβε μόνο τα μνημεία της κλασικής αρχαιότητας. Επιπλέον, η επιλογή της χωροθέτησης του νέου μουσείου της Ακρόπολης στην καρδιά του περιπάτου σηματοδοτεί άλλη μια παράμετρο, αυτής της επέκτασης της μνημειοποίησης της ευρύτερης του ιερού βράχου περιοχής και της μουσειοποίησης της γειτονιάς που αποτελεί τμήμα του λεγόμενου ιστορικού κέντρου της πρωτεύουσας. (Hartog 2005: 12). Ένα ιστορικό κέντρο, το οποίο λειτουργεί ως τόπος κατανάλωσης και ταυτόχρονα ως κατανάλωση τόπου (Lefebvre 2006: 33). Καθώς η Ακρόπολη «σιγά-σιγά κατεβαίνει από τον βράχο και μπαίνει στο μουσείο», όπως μου είπε μια κάτοικος, ολόκληρη η «συνοικία Μακρυγιάννη» εξαιρείται και ταυτόχρονα εξαιρείται από τον υπόλοιπο αστικό ιστό. Από την Ακρόπολη ως μετωνυμία ή μεταφορά του ελληνικού έθνους κράτους (Yalouri 2001:49) συντελείται μια μετάβαση στο ΝΜΑ ως μετωνυμία της Ακρόπολης. Ως εκ τούτου, το μουσείο ως μετωνυμία του ιερού βράχου, θέτει τα όρια αλλά και τους όρους της συνύπαρξής του με την πόλη, τους κατοίκους, τις μνήμες τους, «επισκιάζοντας» τα υπόλοιπα κατάλοιπα του παρελθόντος (βυζαντινά, νεοκλασικά, κτίριο Βάιλερ, πολυκατοικίες 1960), τις λανθάνουσες πολιτισμικές πρακτικές και τις απωθημένες μνήμες (μεσοπόλεμος, εμφύλιος, «αντιπαροχή», φολκλόρ). Κατά τη διαδικασία αυτής της μουσειοποίησης τμημάτων του Παρθενώνα, το μουσείο μετατρέπεται σε τόπο διάθλασης και διαρκούς επικαιροποίησης της εθνικής μνήμης, «παραβιάζοντας» τοπικές μνήμες και παράγοντας ταυτόχρονα νέες μνήμες (Shelton 2006:484). Συνεπώς η ανάδειξη της πολιτισμικής κληρονομιάς της κλασικής αρχαιότητας ισοδυναμεί με μια επιλεκτική ενθύμηση ενός παρελθόντος που εγγυάται τη -δια αποκλεισμών- συνοχή του εθνικού αφηγήματος στο παρόν και στο μέλλον. Όχι όμως χωρίς αντιδράσεις, αντιφάσεις, διεκδικήσεις, συμβιβασμούς και ανανοηματοδοτήσεις.

Εν τέλει, η «συνοικία Μακρυγιάννη» αποτελεί για τους κατοίκους ένα παλίμψηστο διαφορετικά αναγνωρίσιμων νοημάτων και πρακτικών, έναν τόπο βιωμένης μνήμης, η οποία εκδηλώνεται πολυφωνικά, επιτελεστικά, συγκρουσιακά, και προωθητικά προκειμένου να αναδιαμορφώσει το εκάστοτε χωροχρονικό παρόν. Όπως είδαμε, τις επικαιροποιημένες και επιβεβλημένα κυρίαρχες μνήμες της εθνικής ιστορίας δεν τις συμμερίζονται εξίσου όλοι οι κάτοικοι. Από την άλλη ούτε όλοι συμφωνούν με τη διατήρηση της συλλογικής μνήμης της γειτονιάς, που σχετίζεται με τον εμφύλιο, την ραγδαία ανοικοδόμηση (πολυκατοικίες), το φολκλόρ. Υπάρχουν και κάποιοι, οι νεότεροι σε ηλικία, που μοιάζει να αδιαφορούν εντελώς για το παρελθόν και για τα αποτυπώματά του στον αστικό ιστό της περιοχής που διαμένουν. Όμως κανείς από τους κατοίκους δεν μπορεί να αγνοήσει, το γεγονός ότι, οι επεμβάσεις που συντελέστηκαν μέσα από διαπραγματεύσεις και εκατέρωθεν διεκδικήσεις στην περιοχή υπάρχουν εξαιτίας της «σωματικότητάς» τους (πεζοδρομήσεις, κατεδαφίσεις πολυκατοικιών, νέο μουσείο, διάσωση νεοκλασικών και μορφής κτιρίου Βάιλερ) αλλά και εξαιτίας της διάδρασης τους με τους νοητικούς χάρτες των μικρών τους καθημερινών διαδρομών. Δηλαδή, οι κάτοικοι έρχονται αντιμέτωποι με αυτές μέσα από τις καθημερινές ενσώματες πρακτικές του περιπάτου, της ενατένισης, της ενθύμησης. Ακόμα και εάν θέλουν να τις αγνοήσουν, πρέπει να τις αντιμετωπίσουν ως υπαρκτές, εξαιτίας αφενός της «υλικότητας» τους, που ενεργοποιείται καθημερινά και αφετέρου εξαιτίας της «από τα κάτω» επαναοικειοποίησής τους. Συνεπώς, η σύγχρονη διαμόρφωση της συνοικίας λογίζεται λιγότερο ως επιβεβλημένη «κατασκευή» και περισσότερο ως «μέσα τους»

εδραιωμένη, έτσι όπως βιώνεται εμπειρικά τα τελευταία σχεδόν δέκα χρόνια του μετασχηματισμού της, παράγοντας διαρκώς νέα νοήματα και νέες ερμηνείες.

6. Βιβλιογραφία.

- Αθανασίου, Α., 2007, «Εισαγωγή. Η πολιτική της ζωής και το οριακό συμβάν της ετερότητας», στο *Η ζωή στο όριο. Δοκίμια για το σώμα, το φύλο και τη βιοπολιτική*, Αθήνα, Εκκρεμές, 9-38.
- Althusser, L., 1971, "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)", in Sharma, Ar., and Gupta, Ak. (eds), 2006, *The Anthropology of the State. A Reader*, Blackwell Publishing, pp.86-111.
- Anderson, B., 1997, *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα, Νεφέλη
- Areopagitou17.blogspot: ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης:
www.areopagitou17.blogspot.com
- Athens Voice*, 16/7/2007, «Ο πολιτισμός θέλει και θυσίες».
- Βουγιούκα, Μ. και Μεγαρίδης, Β., 1990, *Οδωνυμικά. Η σημασία των ονομάτων των οδών της Αθήνας*, τόμοι Α' και Β', Αθήνα, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων.
- Bernbeck, R. & Pollock, S., 1996, "Aydhya, Archaeology, and Identity", *Current Anthropology*, Vol.37 (1), 138-142.
- Bouchard, D.F. (ed.), [1977] 1980, *Language, Counter-Memory, Practice: Selected essays and interviews by Michael Foucault*, New York, Cornell University Press.
- Bourdieu, P., 1980, *Le sens pratique*, Paris, Les Editions de Minuit, (ελ.μτφρ. Παραδέλης, Θ., 2004, *Η αίσθηση της πρακτικής*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια).
- Buchli, V.(επιμ.), 2002, "Introduction", στο Buchli, V. (επιμ.) *The Material Culture Reader*, Oxford and New York, Berg, 1-23.
- Burgin, V., 2009, "Monument and Melancholia", στο Steiger, U., Steiner, H., Webber, A.(επιμ.), *Memory Culture and the contemporary city building sites*, New York, Palgrave Macmillan, 17-30.
- Butler, B., 2006, "Heritage and the present past", στο Tilley, C., Keane, W., Kuechler, S., Rowlands, M., Spyer, P.(επιμ.), *Handbook of Material Culture*, London, Thousands Oaks & New Delhi, Sage.
- Butler, J., 1993, *Bodies that Matter*, Routledge, Taylor & Francis Group LLC, (ελλ. Μτφρ. Μαρκέτου, Π., 2008, *Σώματα με Σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, Αθήνα, Εκκρεμές).
- Γαλάνη, Ν., 2001, «Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας. Το παράδειγμα της Δ. Αεροπαγίτου- Απ. Παύλου», φυλλάδιο ομιλίας από την παρουσίαση του έργου της Ε.Α.Χ.Α.
- Camp, J.M., [1986]2004, *The Athenian Agora. Excavations in the Heart of Classical Athens*, London, Thames and Hudson, (ελ. Μτφρ. Κλέωπα Μ., *Η Αρχαία Αγορά της Αθήνας. Οι ανασκαφές στην καρδιά της κλασικής Πόλης*, Αθήνα, ΜΙΕΤ).
- Γιαλούρη, Ε. 2010, «Η δυναμική των μνημείων: Αναζητήσεις στο πεδίο της μνήμης και της λήθης» στο συλλογικό τόμο Γιαννακόπουλος, Κ. και Γιαννιτσιώτης Γ., (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 349-379.
- Claval, P., 2007, "Changing Conceptions of Heritage and Landscape", στο Moore, N. & Whelan, Yv. (επιμ.), *Heritage, Memory and the Politics of Identity*, Wiltshire, Ashgate, 86-93.
- Clifford, J. και Marcus, G.E. (επιμ.), "Introduction", στο Writing Culture. *The Poetics and Politics of Ethnography*, A School of American Advanced Seminar, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1-26.
- Connerton, P., 1989, *How societies remember*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Connerton, P., 2009, *How modernity forgets*, Cambridge: Cambridge University

- Press.
- De Groot J., 2009, *Consuming History. Historians and Heritage in Contemporary Popular Culture*, London & New York, Routledge.
- Douglas, M. [1966] 1984, *Purity and Danger. An analysis of the concepts of pollution and taboo*, London & New York, Routledge.
- Ελευθεράτου, Σ.(επιμ.), 2006, *Ευρήματα από τον χώρο ανέγερσης του Νέου Μουσείου της Ακρόπολης*, Αθήνα, Εκδόσεις Οργανισμός Ανέγερσης Νέου Μουσείου Ακρόπολης.
- Ελευθεροτυπία*, 26/03/2004, «Ένα έγκλημα στην ιστορία της πόλης».
- Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας (Ε.Α.Χ.Α.), ηλεκτρονικός ιστότοπος: <http://www.astynet.gr/>
- Ζάμπας, Κ, «Μελέτη αποκαταστάσεως της βόρειας όψης του Παρθενώνος», στο *Περιλήψεις Ανακοινώσεων και Μελετών, 5^η Διεθνής Συνάντηση για την Αποκατάσταση των Μνημείων Ακροπόλεως*, Υπουργείο Πολιτισμού, Επιτροπή Συντήρησης Μνημείων Ακροπόλεως, Αθήνα, 4-6 Οκτωβρίου 2002, 24-28
- Foucault, M., 1966, *Les mots et les choses, Une archeologie des sciences humaines*, Paris, Gallimard, (ελ. Μτφρ. Παπαγιώργης, Κ., Φουκώ, Μ., 2008, *Οι λέξεις και τα πράγματα. Μια αρχαιολογία των επιστημών του ανθρώπου*, Αθήνα, Γνώση).
- Forty, A. 1999, "Introduction" στο Forty, A. και Kuechler, S. (επιμ.), *The Art of Forgetting*, Oxford and New York, Berg, 2-18.
- Gell, A. 1998, "The problem Defined: The Need of Anthropology of Art", στο *Art and Agency. An Anthropological Theory*, Oxford, Clarendon Press, 1-12.
- Gell, A. 1998a, "The Theory of the Art Nexus", στο *Art and Agency. An Anthropological Theory*, Oxford, Clarendon Press, 12-27.
- Gellner E., and A.D. Smith, 1996, "From Nations and Nationalism" *The Warwick Debates* 2(3), 1996, 357-370.
- Gordon, C. (ed), 1980, *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977*, London, The Harvester Press, (ελ. Μτφ. Τρουλινού Λ., 1991, «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια», στο *Η μικροφυσική της εξουσίας*, Αθήνα, ύψιλον, 101-118).
- Gupta, A. & Ferguson, J., 1992, «Πέρα από την "κουλτούρα": χώρος, ταυτότητα και η πολιτική της διαφοράς», στο Κυριακάκης, Γ. και Μιχαηλίδου, Μ. (επιμ.), 2006, *Η προσέγγιση του «άλλου»: Ιδεολογία, μεθοδολογία και ερευνητική πρακτική, Ετερότητες II*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 40-57.
- Hallbwachs, M., 1925, *Les cadres sociaux de la memoire*, Paris, Librairie Félix Alcan (ελ. Μτφ. Ζέη, Ελευθερία, 2011, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, Αθήνα, Νεφέλη: σειρά «Ιστορία»).
- Hamilakis, Y. και Yalouri, E. 1996, "Antiquities as symbolic capital in modern Greek society", *Antiquity* 70, 117-129.
- Hamilakis, Y. 2003, *The usable Past*, USA, Lexington.
- Hamilakis, Y. 2007, *The nation and its ruins. Antiquity, Archaeology and National Imagination in Greece*, New York, Oxford University Press.
- Hartog Fr, 2005, "Time and Heritage", *Museum International*, Vol. 57, No3, Unesco, 7-18.
- Herzfeld, M., 1987, *Anthropology through the Looking Glass. Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, (ελ. Μτφρ. Ασρινάκη Ρ., 1998, *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια).
- Herzfeld, M., 1991, *A Place in History: Social and Monumental in a Cretan Town*, Princeton, Princeton University Press.
- Hicks, D. 2010, "The material-cultural turn. Event and effect", στο Hicks, D. and M.C.

- Beaudry (επιμ.), *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, Oxford, Oxford University Press, 25-98.
- Hirsch, E. και Stewart, Ch. 2005, "Introduction: Ethnographies of Historicity", *History and Anthropology* 16(3), 261-274.
- Hobsbawm, E. και Ranger (επιμ.), 1983, *The invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press (ελλ. Μτφρ. Αθανασίου Θ., 2004, *Η Επιινόηση της Παράδοσης*, Αθήνα, Θεμέλιο).
- Hobsbawm, E., 1990, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge, Cambridge University Press, (ελλ. Μτφρ. Νάντρις, Χ., 1994, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα, Μ. Καρδαμίτσα).
- Hodder I.& Hutson, S., 1986, *Reading the Past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press, (ελλ. Μτφρ. Κούρκουλος, Ν., 2010², *Διαβάζοντας το παρελθόν. Τρέχουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στην αρχαιολογία*, Αθήνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου Αιώνα).
- Holtorf, C., 2005, "Authenticity", στο *From Stonehenge to Las Vegas. Archaeology as Popular Culture*, Altamira Press, 112-129.
- Huysen, A., 1995, "Introduction", στο *Twilight Memories, Making Time in a Culture of Amnesia*, New York and London, Routledge, 1-12.
- Ingold, T. (επιμ.), 1996, "1992 debate. The past is a foreign country. Introduction", στο *Key Debates in Anthropology*, London & New York, Routledge, 201-224
- Ingold, T. 2007, "Materials against Materiality", *Archaeological Dialogues* 14 (1), 1-16.
- Jones, A., 2007, *Memory and Material Culture. Topics in Contemporary Archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Jones, St., 2006, "Hegemony", in *Antonio Gramsci*, Routledge, Critical Thinkers, pp.41-79.
- Καθημερινή*, 15/07/2009, «Όχι κατεδάφιση στη Διονυσίου Αεροπαγίτου».
- Καυτατζόγλου, Ρ. 2000, «Το μνημείο, ο βράχος και ο οικισμός: Τα Αναφιώτικα», στο Καυτατζόγλου, Ρ. και Πετρονιώτη, Μ. (επιμ.), *Όρια και Περιθώρια: Εντάξεις και Αποκλεισμοί*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 41-66.
- Κnap, B. και Αντωνιάδου, Σ., 2006, «Αρχαιολογία και πολιτική και η πολιτιστική κληρονομιά της Κύπρου», στο Meskell, L., (επιμ.), *Η Αρχαιολογία στο στόχαστρο. Εθνικισμός, Πολιτική, και Πολιτιστική Κληρονομιά στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή*, Αθήνα, Κριτική, 37-76.
- Κόκκου, Α., [1977] 2007, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Αθήνα, Καπόν.
- Κορρές, Μ., (χ.ημ.), «Τοπογραφικά ζητήματα της Ακροπόλεως», στο *Αρχαιολογία της Πόλης των Αθηνών*, Αθήνα, ΕΙΕ, ιστότοπος: <http://www.eie.gr/archaeologia>.
- Κορρές, Μ.(επιμ.), 2010, *Οι πρώτοι χάρτες της πόλεως των Αθηνών*, Αθήνα, Μέλισσα.
- Kuechler, S., 1999, "The place of memory", στο Forty, A. & Kuechler, S.(επιμ.), *The Art of forgetting*, Oxford & New York, Berg, 53-77.
- Λαγγουράνης, Κων., 1945, «Η μάχη της Αθήνας. Συνοπτική Έκθεση. Χρονολογικών από 1 Δεκεμβρίου έως 15 Ιανουαρίου 1945», στο *Συλλογή Ηλία Τσαουσάκη*, Αρχαία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, 1-20.
- Layton, R. & Thomas, J., 2001, "Introduction: the destruction and conservation of cultural property", στο Layton, R., Stone, P.G., Thomas, J.(επιμ.), *Destruction and Conservation of Cultural Property*, London & New York, Routledge, 1-12
- Lefebvre, H., 2007², *Δικαίωμα στην πόλη. Χώρος και πολιτική*, Αθήνα, Κουκίδα.
- Λιάκος, Α. 2007, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, Πόλις.
- Lowenthal, D. 1996, "Part II The debate", στο Ingold, T. (επιμ.) «The past is a foreign

- country», στο *Key Debates in Anthropology*, London & New York, Routledge, 229-248.
- Malinowski, B. (1920), «Kula: the Circulating Exchange of Valuables in the Archipelagoes of Eastern New Guinea», *Man*, 20, 97-105.
- Mauss, M. 1950, *Sociologie et anthropologie*, Paris, (ελ.μτφρ. Παραδέλης, Θ., 2004, *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία*, Αθήνα, Εκδόσεις του 21ου αιώνα).
- Miller, D., 1994, “Artefacts and the meaning of things”, στο Ingold, T. (επιμ.), *Companion encyclopedia of anthropology*, London, Routledge, 396-419.
- Miller, D. 2010, “Theories of Things”, στο *Stuff*, Cambridge, Polity Press, 54-68.
- Misztal, B., 2003, *Theories of social Remembering*, Berkshire, Open University Press.
- ΜΟΝUΜΕΝΤΑ: Αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία για την προστασία της φυσικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ελλάδας και της Κύπρου, ηλεκτρονικός ιστότοπος: www.monumenta.org.
- Μπίρης, Κ. 1945, *Τοπωνυμικά των Αθηνών. Οδοί-Πλατείες-Τοπωνύμια*, Αθήνα, Αλφειός .
- Μπίρης, Κ., [1966] 1995, *Αι Αθήναι: από του 19ου εις τον 20όν αιώνα*, Αθήνα, Μέλισσα.
- Μπουσχότεν, Ρ.Β., 1997, *Ανάποδα χρόνια: Συλλογική Μνήμη και Ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών*, Αθήνα, Πλέθρον, 207-231.
- Νέο Μουσείο Ακρόπολης: ηλεκτρονικός ιστότοπος: <http://www.theacropolismuseum.gr/>
- Νίκου, Γ. και Ανανιάδης, Κ., «Σκοτεινοί Αιώνες-Κλασικοί Χρόνοι», στο *Αρχαιολογία της Πόλης των Αθηνών*, Αθήνα, ΕΙΕ, ιστότοπος: <http://www.eie.gr/archaeologia>.
- Navaro-Yashin, Y., 2002, *Faces of the State. Secularism and Public Life in Turkey*, Princeton, Princeton University Press.
- Nora, P., 1989, “Between memory and history: les Lieux de Memoire”, *Representations* 26, The Regents of the Universtiy of California, 7-24.
- Nora, P. 2002, “Reasons for the current upsurge in memory”, στο *Eurozine*, 1-8.
- Ortner, S.B. 1984, “Theory in anthropology since the sixties”, *Comparative Studies in Society and History* 26(1), 126-166, (ελ. Μτφ. Γαλάνη, “Η ανθρωπολογική θεωρία από τη δεκαετία του 1960 και μετά”, χ.τ.εκ., 1-71).
- Παντερμαλής, Δ., 2011, «Το μουσείο της Ακρόπολης: στερεότυπα και καινοτομίες», ομιλία συμποσίου *Μουσείο Ακρόπολης: Ιδεολογία, Μουσειολογία, Αρχιτεκτονική*, Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη (οδός Πειραιώς), 20-22/05/2011, προσβάσιμη στον ηλεκτρονικό ιστότοπο: <http://www.blod.gr/lectures/>.
- Παπαγεωργίου-Βενετάς, Α., 2010, *Ο αθηναϊκός περίπατος και το ιστορικό τοπίο των Αθηνών*, Αθήνα, Καπόν.
- Πλάντζος, Δ., 2006, «Ο Κλασικός Αρχαιολόγος και η Διακύβευση του Παρελθόντος», στο Μπουρνιά, Ε. κ. αλ. (επιμ.), *Αμύμονα έργα: τμητικός τόμος για τον καθηγητή Β.Κ.Λαμπρινουδάκη*, Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, *Περιοδικό Αρχαιογνωσία* 5, 566-583.
- Πλάντζος, Δ., 2009, «Η κιβωτός και το έθνος: ένα σχόλιο για την υποδοχή του Νέου Μουσείου Ακροπόλεως», *Σύγχρονα Θέματα*, τ.106 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος), 14-18.
- Πλάντζος, Δ., 2009α, «Εισαγωγή. Εθνικές κουλτούρες στο παγκοσμιοποιημένο παρόν: η διάθλαση των οριζόντων», στο Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και Εθνική Κουλτούρα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 15-29
- Πλάντζος, Δ., 2009α, «Ο κλασικός πολιτισμός και η απειλή της παγκοσμιοποίησης», στο Πλάντζος, Δ. (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση και Εθνική Κουλτούρα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 87-119.
- Ρενάν, Ε., [1882] 1993, «Τι είναι έθνος;», *Πολίτης*, τ.121, 32-38.
- Rowlands, M. 1998, “The power of origins: Questions of Cultural Rights”, στο Buchli, V. (επιμ.) 2002, *The Material Culture Reader*, Oxford and New York, Berg, 115-133.

- Rowlands, M. 2002, "Heritage and Cultural Property", στο Buchli, V. (επιμ.) *The Material Culture Reader*, Oxford and New York, Berg, 105-114.
- Rowlands, M. και Tilley, C. 2006 "Monuments and Memorials", στο Tilley, C. κ.α. (επιμ.), *Handbook of Material Culture*, London, Thousands Oaks, New Delhi, Sage, 500-514.
- Σκιαδάς, Ε.Γ., 1993, *Ιστορικό Διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδας: 1833-1912. Σχηματισμός-σύσταση-εξέλιξη-πληθυσμός-εμβλήματα*, Αθήνα, Υπουργείο Εσωτερικών. Τοπική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Αργολίδος.
- Silberman, N.A., 1990, "The politics of the Past: Archaeology and Nationalism in the Eastern Mediterranean", *Mediterranean Quarterly* 1, 99-110.
- Smith, G., 2004, "Hegemony", in Nugent, D., and Vincent, J. (eds), *A companion to the Anthropology of Politics*, London, Blackwell Publishing.
- Σταυρακάκης, Γ., 1999, *Lacan and the Political*, London&New York, Routledge, (ελ. Μτφρ. Κιουπκιολής, Αλ., 2008³, *Ο Λακάν και το Πολιτικό*, Αθήνα, Ψυχογιός).
- Stewart, Ch., 2008, Dreams of treasure: Temporality, Historicization and the Unconscious, στο Zacharia, K. (ed.), *Hellenisms. Culture, Identity, and Ethnicity from Antiquity to Modernity*, Cornwall, Ashgate, 273-295.
- Sutton, D.E., 1998, "Introduction", στο *Memories Cast in Stone. The Relevance of the Past in Everyday Life*, Oxford and New York, Berg, 1-14.
- Τα Νέα*, 18/03/2004, «Το μουσείο δεν καταστρέφει, προστατεύει αρχαία».
- Tilley, C. 2001, «Ethnography and Material Culture», στο Atkinson κ. Άλ. (επιμ.), *Handbook of Ethnography*, London, Sage, 258-271.
- Tilley, C. 2006α, "Objectification", στο Tilley, C., Keane, W., Kuechler, S., Rowlands, M., Spyer, P. (επιμ.), *Handbook of Material Culture*, London, Thousands Oaks, New Delhi, Sage, 60-73.
- Το Βήμα*, 10/11/1996, «Έντατικοί ρυθμοί για το νέο μουσείο Ακροπόλεως».
 18/05/1997, «Η νέα μάχη της Ακρόπολης».
 04/07/1999, «Ναυάγιο στον Μακρυγιάννη».
 26/03/2000, «Η αθέατη πόλη».
 16/07/2000, «Η κατάρα της πολιούχου Αθηνάς».
 23/07/2000, «Διάλογος».
 30/07/2000, «Ζητείται οικόπεδο».
 08/06/2003, «Οι περιπέτειες του Νέου Μουσείου Ακροπόλεως».
 15/06/2003, «Μια θέση για το μουσείο Ακροπόλεως».
 28/03/2008, «Κατεδάφιση-ανάσα για το Νέο Μουσείο».
 28/06/2009, «Το παλιό Αρχαιολογικό Μουσείο Ακροπόλης».
 08/09/2010, «Η μάχη του Μακρυγιάννη στους σοβάδες».
- Τραυλός, Ι., [1960] 2005, *Η πολεοδομική εξέλιξη των Αθηνών. Από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19^{ου} αιώνας*, Αθήνα, Καπόν. txs, 03/09/2009, «Σώστε τα διατηρητέα κτίρια της Διονυσίου Αεροπαγίτου».
- Turner, V., 1983, *Dramas, Fields and Metaphors*, Cornell University Press.
- Unesco: ηλεκτρονικός ιστότοπος: <http://www.unesco.org/en/conventiontext>.
- Φλάισερ, Χ., 1995, *Στέμμα και Σβάστιγκα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τ.2, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Φωτιάδης, Μ., 2011, *Νέο Μουσείο Ακρόπολης. Στοιχεία Μελέτης και Κατασκευής*, Αθήνα, Μίλητος.
- Χαμηλάκης, Γ., 2009, «Μνημειοποίηση του τόπου: Αρχαιολόγοι, φωτογράφοι και η αθηναϊκή Ακρόπολη από τον 18^ο αιώνα έως σήμερα», στο Σπυριδάκης, Μ.(επιμ.), *Μετασχηματισμοί του χώρου: κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις*, Αθήνα, Νήσος, 373-396.
- Χατζόπουλος, Μ., 2002, «Έθνος και εθνικισμός: Συνοπτική επισκόπηση ενός σύγχρονου επιστημονικού διαλόγου», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 109-127.
- Walsh, K., 1992, "Heritage considered", στο *The representation of the Past. Museums*

- and heritage in the post-modern world*, London, Routledge, 116-147.
- Ward, J., 2009, "Sacralized Spaces and the Urban Remembrance of war", στο Steiger, U., Steiner, H., Webber, A.(επιμ.), *Memory Culture and the contemporary city building sites*, New York, Palgrave Mecomillan, 145-160.
- Yalouri, E., 2001, *The Acropolis. Global Fame, Local Claim*, Oxford and New York, Berg.